

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

Materialita domova

**Domy, hmotné předměty a jejich význam v konstruování
domova**

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Rozálie Látalová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D.

Olomouc 2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „Materialita domova. Domy, hmotné předměty a jejich význam v konstruování domova.“ vypracovala samostatně, pod odborným dohledem vedoucí diplomové práce, a uvedla jsem všechny podklady, literaturu a ostatní zdroje, které jsem v práci použila.

V Olomouci dne 31. 3. 2024

.....

Bc. Rozálie Látalová

Poděkování

Na tomto místě bych ze srdce chtěla poděkovat vedoucí této práce doc. PhDr. Daně Sýkorové, Ph.D., která mi poskytla cenné rady, zkušenosti, nové podněty, a především odborný dohled v průběhu psaní následujícího textu.

Tímto děkuji i všem dalším osobám, které mi poskytly čas, podporu, nebo rady díky čemuž jsem tuto práci mohla dokončit.

Anotace

Témata materiality a domova jsou v teoretické části práce ukotvena v rámci historických i současných přístupů antropologie a sociologie. Materialita domova je následně vztažena k sociálněvědním zkoumáním posledních dekád. Vlastní kvalitativní výzkum se pomocí konstruktivistické zakotvené teorie zabývá významy, které aktéři připisují domu a hmotným předmětům uvnitř něj – tedy jakou roli hrají v konstruování a rekonstruování domova. Dále jakými způsoby materialita domova utváří každodennost, jak ji jedinci vnímají a jakou roli hrají předměty ve formování vztahu jedinců k domovu. Výsledky ukazují, že budova má význam ohraničení místa a ukotvení člověka ve světě, zajištění části základních lidských potřeb a je součástí domova i jeho prožívání. Význam hmotných předmětů pro konstruování domova spočívá v jejich schopnosti zdomácnovat prostory, zpříjemňovat a ulehčovat bytí, tvořit potřebný řád, tedy i jistotu, rutinu a zejména každodennost. Také plní estetickou funkci, slouží k odpočinku a v rámci volného času. Obě zkoumané entity jsou pro život aktérů nezbytné, přesto nejsou zcela aktivně uvědomovány a nehrají primární roli v rámci definic domova. V průběhu (re)konstruování domova se ukázal klíčový proces zvykání si. Zvykání si je individuální, různě dlouhý a různě obtížný proces, ale známé a podstatné věci jej mohou urychlovat, stejně tak jako vyhovující budova (společně s ostatními aspekty).

Klíčová slova: budova, domov, hmotné předměty, konstruktivistická zakotvená teorie, materialita.

Annotation

The themes of materiality and home are embedded in the theoretical part of the thesis within the historical and contemporary approaches of anthropology and sociology. The materiality of home is then related to the social science researches of the last decades. The qualitative research itself, using constructivist grounded theory, explores the meanings that actors ascribe to the house and material objects within it – i.e. what role they play in the construction and reconstruction of the home. Further, what ways the materiality of the home shapes the everyday, how individuals perceive it and what role do objects play in shaping the relationship of individuals to the home. The results show that the building has the meaning of bounding a place and anchoring a person in the world, providing some of the basic human needs, and is a part of the home and its experience. The importance of material objects in construction of the home lies in their ability to domesticate spaces, to make living more pleasant and easier, to create the necessary order, thus also security, routine and especially the everyday life. It fulfils an aesthetic function, serves for rest and within leisure. Both of the examined entities are necessary for the life of the actors, yet they are not fully actively aware and do not play a primary role within the definitions of the home. During the (re)construction of the home, the process of habituation has proved crucial. Habituation is an individual, varyingly long and difficult process, but familiar and essential things can speed it up as well as a suitable building (together with other aspects).

Keywords: constructivist grounded theory, building, home, materiality, material objects.

Obsah

Úvod.....	7
1. Teoretická východiska výzkumu	10
1.1. Materialita ve filosofii a humanitních vědách	10
1.2. Stručná historie sociokulturní antropologie perspektivou materiality.....	12
1.3. Domov jako objekt výzkumu	14
1.3.1. Povaha a aspekty domova	15
1.4. Domov a materialita	21
2. Cíl práce a metodologie výzkumu	26
2.1. Cíl výzkumu a výzkumné otázky	26
2.2. Metodologie výzkumu	27
2.2.1. Výzkumný design	28
2.2.2. Metoda tvorby dat.....	31
2.2.3. Charakteristika vzorku a participantů	35
3. Etika výzkumu	38
4. Kvalitativní výzkum materiality domova	40
4.1. Význam budovy pro konstruování domova	41
4.2. Význam hmotných předmětů pro konstruování domova.....	48
4.2.1. Věci každodenní potřeby a věci esenciální.....	49
4.2.2. Věci se symbolickou, vztahovou a vzpomínkovou hodnotou	56
4.2.3. Preference hmotných předmětů v domácnosti.....	60
4.2.3.1. Kdybyste si mohl/a nechat jen jednu věc, jaká by to byla? ...	63
4.3. Proces re-konstruování domova a „zvykání si“	65
4.4. Definice domova	69
5. Diskuse.....	72
Závěr	75
Bibliografie.....	79
Seznam obrázků	83
Seznam příloh.....	84

Úvod

„Protože teď miluje svůj domov víc než předtím: dřevěná vrata s malými dvířky; zahrada; jedle před domem z tmavě červených cihel; dvě křesla proti sobě, kde seděli, když se vrátili z práce; parapet, kde měla vždy na jedné straně vázu s květinami a na druhé lampu...“

(Milan Kundera – Nevědění)

Antropologie domova, jak můžeme souhrnně označit jednu z výzkumných oblastí nejen novodobých tendencí v antropologii, se pod tímto označením vyvíjí od přelomu 80. a 90. let 20. století. Lze jen obtížně určit původní motiv sociálních vědců pro fascinaci domovem, ale jistě můžeme přiznat vliv světové globalizaci, jenž byla společně s rozvojem trhu a moderními technologiemi hybatelem sociálních změn napříč kontinenty. S globalizací související migrace mohla být právě jedním z prvních podnětů pro výzkum domova, jelikož nic si nezvědomujeme lépe než to, o co (byť třeba dočasně) přijdeme. Nejen migrace nám tedy otevírá širokou paletu oblastí, kterými se téma domova prolíná (Mildnerová & Raúl, 2022). Příkladem mohu uvést koncepty domova a identity (Miller, 2001), příbuzenství (Skupnik, 2010), symboliky (Jacobs & Malpas, 2013), ale také paměti (Nora, 2010), prostoru a času (Hand, Shove, & Southerton, 2007), sociálních vztahů i emocí (Dúll, Chatfield, Martos, & Sallay, 2019), bezdomovectví (Vašát, 2021) atd.

Sociálněvědní obory zastávají široké spektrum přístupů ke zkoumání reality s důrazem na různou povahu fenoménů. Hovořím tedy o přístupech s převahou například idealistického, materialistického, symbolického či holistického pohledu. Dnes jednotlivé směry nelze tak lehce oddělovat, jelikož jsou si výzkumníci vědomi komplexity zkoumaných problémů. Jednotlivé přístupy umožňují skládat mozaiku vysvětlující všemožné aspekty fenoménů, ale poskládat tento celistvý obraz je velmi obtížné a v mnohých případech

nemožné. Proto jsem si ve svém výzkumu zvolila pouze dílčí pohled na zkoumání domova, a to zaměřené na jeho materialistickou povahu. V antropologii je obvyklé zkoumat předměty právě pohledem participantů a jejich vztahu k nim, přičemž je zachována dualita mezi člověkem a věcmi. Od počátku 21. století se ovšem daleko více rozšiřují přístupy, jež dokáží pohlížet na zkoumání materiality odlišně a dualismus opouští. Jedná se především o témata zabývající se hodnotou věcí a jejich vlivem na člověka, nebo procesy vytváření domova a úlohou věcí v nich (Pauknerová, 2014). Budu se zabývat zejména otázkou co je vlastně domov, respektive jak jej aktéři definují, zda a popřípadě jak reflektují materiální povahu domova. Dále jakými způsoby materialita domova utváří každodennost, jak ji jedinci vnímají a jakou roli hrají předměty ve formování vztahu jedinců k domovu. Z hlediska materiality se nejedná o nový směr zkoumání, ale zároveň je díky tomu domov prezentován trochu odlišným způsobem, než představují výzkumy například migračních studií, archeologie či antropologie příbuzenství.

V první kapitole uvedu teoretické zdroje a podklady mého výzkumu, které nejsou výčtem veškeré dostupné literatury, ale pokrývají témata materiality a/i domova, které byly pro výzkum zásadní. Ve druhé kapitole vysvětlím cíl této práce a zvolenou metodu, včetně jejího teoretického ukotvení. Detailněji se budu věnovat designu, technice tvorby dat a charakteristice participantů výzkumu. Celou druhou část této práce tvoří má zjištění na základě antropologického empirického výzkumu. Jednotlivé kapitoly se snaží zodpovědět výzkumné otázky a zachytit vztahy mezi zkoumanými jevy. Téma každého úseku odpovídá kategoriím, které participanté v průběhu výzkumu zmiňovali a jenž se podílí na (re)konstrukci domova. Zahrnuta je také diskuse, vztahující výsledky k teoretickým zdrojům a reflexe výzkumu. Samotný závěr tvoří sumarizovaná výsledná zjištění a odpovědi na výzkumné

otázky. Připojeny jsou taktéž přílohy, ve kterých dávám nahlédnout do procesu tvorby dat.

Jelikož se celé vysokoškolské studium pohybuji v rámci antropologie i sociologie, tak se v literatuře odkazují na teoretické zdroje napříč těmito obory. Téma lze totiž zařadit například k antropologii domova a nebo sociologii životního způsobu a bydlení. Taktéž použitý design konstruktivistické zakotvené teorie a metody výzkumu – nestrukturované interview, dotazník, fotografie – se prolínají mými studijními obory. Jedná se tedy o práci, která je částečně ukotvená v antropologii i sociologii, nicméně se nepokouší o integrovaný výzkum, který by dalece přesahoval časové možnosti magisterského studia.

1. Teoretická východiska výzkumu

Teoretická část této práce je psána optikou historického zájmu o materialitu, tudíž má poněkud selektivní charakter vůči ostatním směrům, které s materialitou tolik nepracují nebo ji nepovažují za primární složku kultury (jako například symbolická nebo kognitivní antropologie). Ačkoliv je zde přímo nezmiňuji, jsem si těchto oblastí vědoma. Nicméně mým cílem bylo také pochopit vývoj přístupů k materialitě a jejich současnou podobu, nikoliv podat holistický výklad sociálněvědních přístupů. Také, vzhledem k mým jazykovým schopnostem, využívám zejména literaturu v českém a anglickém jazyce. Nyní už bych se ale chtěla zabývat přímo materialitou a jejím zkoumáním v průběhu dějin, a především současnému stavu poznání.

1.1. Materialita ve filosofii a humanitních vědách

Zájem lidstva o materiální povahu našeho světa sahá dalece do historie. Ve filosofii již před Kristem učenci uvažovali nad povahou hmotných věcí kolem nás. Za jednoho ze zakladatelů materialismu v novověké filosofii je Tomas Hobbes. Na něj více či méně navázali další filosofové, kteří rozvíjeli materialismus v rámci jiných škol a filosofických směrů. Zmíním zde například Pierra Gassendiho nebo Denise Diderota včetně dalších (převážně) empiristů, kteří stavěli hmotu jako základ. V 19. století přichází mimo jiné Ludwig Feuerbach, který svým obratem k člověku rozpracoval něco, co můžeme nazvat antropologickým materialismem (Blecha, 1998). Svou pozornost Feuerbach upírá spíše k náboženství, ale přesto se stal důležitou inspirací Karlu Marxovi. Ten své učení nazývá dialektickým historickým materialismem. Zjednodušeně se jedná o to, že pro Marxe je lidský vývoj založený na proměnách materiální základny společnosti. Změna materiálních podmínek poté ovlivňuje nadstavbu společnosti – společenské vědomí.

V Marxově pojetí jsou materiální podmínky objektivní a nezávislé na lidské libovůli a jsou základem pro lidské jednání (Kubátová, 2009, stránky 57-58). Právě tyto Marxovi teorie jsou základem pro další rozvoj materialistických koncepcí, ale to ještě zmíním později.

Odhlédneme-li od filosofie, nemohu nezmínit obor, částečně se (zejména historicky) prolínající i s antropologií – a to je archeologie. Archeologové jsou na předměty v podstatě odkázáni, a proto jsem zde musela nechat alespoň tuto krátkou zmínku. Proč je ale archeologie důležitá i pro antropologii zjistíme, zejména pokud se zaměříme na obor zvaný paleoantropologie. Jedná se o jednu ze subdisciplín fyzické či biologické antropologie, která za předmět zkoumání považuje člověka a jeho vývoj. Tato věda šla ruku v ruce s archeologií a pomocí terénních výzkumů byly získány fosilie a artefakty, které pomohly do jisté míry rekonstruovat průběh antropogeneze. Organické a anorganické prvky zkoumání v paleoantropologii postupně více a více doplňovaly sémiotické kultury. Tato „superorganická“ vrstva (artefakty, sociokulturní regulativy, ideové systémy), tedy kultura, pravděpodobně stála za vznikem dnešní sociokulturní antropologie (Soukup V. , 2005). Faktorů pro vznik bylo samozřejmě více, ale v archeologii a paleoantropologii získala tato disciplína také své základy. Můžeme si taktéž všimnout, že jedni z prvních antropologů byli zároveň archeology, nebo se alespoň na nějakém archeologickém výzkumu v terénu podíleli.

Předchozí odstavce jsou takovou zrychlenou ilustrací vývoje smýšlení o materialitě i v jiných vědních disciplínách. V další kapitole se zaměřím již konkrétně na antropologii a počátky zkoumání předmětů a materiality, která stojí i za vznikem novodobých disciplín jako antropologie domova.

1.2. Stručná historie sociokulturní antropologie perspektivou materiality

Do zhruba poloviny 19. století se zájem o materialitu cizích kultur projevoval zejména v rámci objevitelských, misionářských a kolonizačních cest. Vzhledem k vysoké esencializaci objevovaných tzv. primitivních kultur se většina předmětů společně s podobiznami lidí vystavovala v domovských zemích objevitelů a kolonizátorů se značným exotizujícím a etnocentrickým podtextem. Artefakty, které byly nalezeny dílem archeologické a dílem objevitelské činnosti se dostávaly do novinových článků, muzejních sbírek a v polovině 19. století i do prvních etnologických společností. Většina praotců antropologie (zejména evolucionisté) byli kabinetními vědci, kteří spoléhali na informace a materiály dovezené z kolonizovaných oblastí, tedy neměli přílišnou kontrolu nad prací v terénu (Soukup M. , 2015). Přesto takový Edward Burnett Tylor v počátku kariéry vycestoval například do Mexika, kde spolupracoval na archeologickém výzkumu. Z těchto poznatků pak těžil až do konce svého života a do terénu se již sám nevypravil. Jeho následovníky, kteří byli taktéž propojení s archeologickou prací, byli například Adolf Bandelier a Frank Cushing, kteří se zaměřili zejména na materiální kulturu pueblanských indiánských kmenů jako Zuni, Hopi atd. U původních obyvatel Ameriky zůstal i další z otců antropologie Lewis Henry Morgan, který je považován za nejvýznamnějšího reprezentanta evolucionistické americké antropologie. Příkladně tedy sestavil výklad evoluce kultury lidstva od divoštví, barbarství po civilizaci, kde je každý stupeň charakterizován určitými sociálními, ale i technickými a technologickými výdobytky. Právě Morganova díla posloužila jako inspirace pro výše zmíněnou marxistickou filosofii (Soukup V. , 2005). Úpadek materialistické fascinace artefakty můžeme postupně sledovat od nástupu amerického historismu v čele s Franzem Boasem, který (i když působil v muzeích a při expedicích) se zaměřil na sociální procesy, struktury

a příbuzenství. K archeologii se však o něco později vrátil Alfred Luis Kroeber, který obohatil muzejní sbírky o další artefakty. Nicméně v duchu vznikajícího konfiguracionismu se od 20. let 20. století orientuje na tematiku kulturních vzorců a integrace kultury. O něco později pak na teorii kulturních oblastí. Výraznější příklon k materialitě nalezneme až u Leslieho Alvina Whitea, který v proudu neoevolucionismu a pod vlivem Marxových spisů považoval materiální báze společnosti jako determinanty kulturní evoluce (Soukup M. , 2015, str. 234). Jeho dílo se stalo podkladem pro vznik kulturní ekologie a nové archeologie. Kulturní ekologie, v čele s Julianem H. Stewardem, označuje jako zdroj vývojových změn proměny v oblasti materiální technologie. Zejména jde o vztahy mezi prostředím a technologiemi a jejich vlivem na kulturní změnu (Soukup V. , 2005, str. 481). Jedná se o adaptační teorii kultury, která je paralelou pro adaptaci biologickou.

Kulturně ekologická antropologie pak stála za zrodem materialistického přístupu par excellence – kulturního materialismu. Hovoříme o směru vznikajícím od 60. let 20. století a o jeho hlavním představiteli Marvinu Harrisovi. Jako jeho předchůdci, našel Harris inspiraci v marxistických spisech, ale také v Darwinově koncepci biologické evoluce. „Kulturní materialismus je procesuální a globální vědecko-výzkumnou strategií, která se při vysvětlování divergentní, konvergentní a paralelní evoluce sociokulturních systémů opírá o analýzu materiálních faktorů“ (Soukup V. , 2005, str. 492). Stále je kladen důraz na vliv okolního prostředí na fungování jednotlivých kultur, ale Harris definuje další složky kultury: infrastrukturu (způsob výroby, reprodukce materiálního života kultury), strukturu (uspořádání společnosti, sociální, ekonomické a politické vztahy) a superstrukturu (ideové systémy). Podle této koncepce ke kulturní změně dochází nejprve v rámci infrastruktury, která zapůsobí na strukturu, a až na závěr se projeví na érické úrovni superstruktury (Soukup M. , 2015, str. 240).

Pro Marvinu Harris je mimo jiné funkce institucí zejména zajištění materiálních potřeb, a sociální život je produkt řešení praktických problémů života lidí – přežít a reprodukovat se (Harris, 1979). Infrastruktura při řešení situací a nastalých změn hraje klíčovou roli. „Každá společnost se musí vyrovnat s úrovní živobytí a velikostí populace, pokud jde o její stávající prostředí a technologie. Infrastrukturální složka zahrnuje zdroje potravin a dovednosti, s nimiž lidé získávají potraviny z těchto zdrojů. Stabilita zdrojů potravin zase závisí na jejich infrastrukturních proměnných...“ (Lloyd, 1985, str. 282). Harris se dále zabýval stravovacími způsoby a tabu, kanibalismem i kmenovým válečnictvím. Jeho práce vzbudila oprávněný ohlas, ale i kritiku (asi nejvíce z důvodu redukcionismu) zejména ze strany zastánců kognitivní a symbolické antropologie – „nové etnografie“ (Soukup V. , 2005, str. 502). Přesto je Harris důležitou postavou americké antropologie 20. století a jeho kulturní materialismus ovlivnil další zástupce ekologické antropologie. V 70. letech také k tématu domova a materiality přispěla Margaret Mead, která v autobiografii popisuje své domovy, tzv. cizí i vlastní, které v průběhu několika let života vystřídala. Jedná se o práci, která reflektuje mnoho aspektů domova, včetně jeho materiální stránky (Pauknerová, 2014, stránky 445-448). O něco později, v 80. a 90. letech, se v kontextu postmoderního obratu začala etablovat tato oblast výzkumu, dnes známá jako antropologie domova. Tímto bych však historický kontext materiality v antropologii uzavřela, jelikož současným, respektive novodobým, antropologickým zájmům o materiilitu se budu věnovat později, konkrétně již ve spojitosti přímo s domovem.

1.3. Domov jako objekt výzkumu

Domov je termín, který se užívá nejen v rámci vědecké komunity, ale i běžnou populací napříč všemi společnostmi. A přesto, jak bývá u sociálněvědních

pojmu obvyklé, nemá domov svou jednotnou a všezahrnující definici. Pokud se na toto téma zaměříme z pohledu věd o společnosti či kultuře, nalezneme nepřehledné množství ideových směrů, které se domovem zabývají. Namátkou mohu zmínit antropologii příbuzenství, migrační studia nebo sociologii bydlení a sociologii životního způsobu. Z konkrétních ideových směrů je to například pohled v rámci symbolismu, materialismu, fenomenologie, konstruktivismu nebo novodobých kritických studií. Taktéž se s pojmem domov setkáváme od počátků oborů antropologie a sociologie, ačkoliv to nebylo téma, které by bylo zkoumáno samo o sobě, ale spíše bylo přidružené k otázkám příbuzenských systémů, ekonomiky či k etnografii jednotlivých kultur. Také mohu konstatovat, že se jedná o problém multidisciplinární, jelikož jej najdeme na poli již zmíněné antropologie a sociologie, ale i geografie, ekonomie, práva a také například genderových studií nebo politologie.

1.3.1. Povaha a aspekty domova

Z předchozího odstavce je již jasné, že zde nemohu podat jednoduchou odpověď na povahu domova. Zároveň zde nemohu uvádět jistě nekonečný výčet různých definic, ale je nutné zmínit alespoň ty, které mi při psaní i tvorbě dat rozšířily povědomí o jednotlivých aspektech domova.

Jak tedy domov definovat? Szaló píše: „Domov je specifickým místem, jež spoluvytváří identitu lidí, protože je nalezištěm jejich vzpomínek. [...] Kromě toho, že je domov představován jako místo původu naší jedinečnosti a sounáležitosti, je také koncipován jako místo formování solidarity“ (Szaló, 2006, str. 147). A to vše skrze každodenní žitou přítomnost v určitém místě. V této definici vidíme odkaz na paměť, sentiment a také pocit propojení mezi člověkem a místem, ale i mezi lidmi v rámci domova. Toto propojení také hraje

roli v případě pohybu z místa na místo, jelikož domov má definici místa návratu a zkušenosti odcizení v případě, že jej opouštíme (ibid, str. 148). Migrace je přirozeně s domovem propojená, rozšiřuje tohle téma mezikulturně a dává možnost zachytit procesy znovuvytváření domova. Zároveň „domov představuje místo, kam člověk přináleží, a se kterým se identifikuje. Nemůže se jen tak objevit, ale ustavuje se postupně a vyvstává z průběžného setkávání se s místem, obývání místa v průběhu času, přisvojování si a upravování fyzických vlastností místa, průběžného promítání představ a významů do místa a jeho zapojení do minulosti a paměti“, jak doplňuje z pohledu fenomenologického paradigmatu Gibas (2017, str. 246). Právě fenomenologie a její zájem o ontologii domova měla významný vliv na chápání prožívání domova a pochopení místa, jakožto prostředku našeho bytí ve světě. Tento až esencialistický směr byl ale později transformován, především kvůli jeho velmi zjednodušujícímu pojetí propojení domova a člověka.

Boccagni a Kusenbach ve své práci zdůrazňují zejména vztahovost domova, která je spojena s ustáleností života v něm. „Domov je emoce i místo prodchnuté významem generovaným prostřednictvím každodenních životních rutin, které jsou v něm uzákoněny, pocitem ochrany a intimity, který vyzařuje, a převážně pozitivními vzpomínkami na minulost (a možná i budoucí aspirace), které může vyvolat“ (Boccagni & Kusenbach, 2020, str. 597). Autoři domov také považují za nereflexibilní pojem, který je těžko zkoumatelný v běžných podmínkách a který odráží mnohé procesy a vztahy v několika úrovních. „Stručně řečeno, to, co máme tendenci nazývat domovem, je bezesporu ‚naším‘ místem, kde naše přítomnost nepotřebuje žádné ospravedlnění – místem normality. Žádný z normativně pozitivních atributů domova, ať už jich dosahujeme, nebo ne, však není nikdy samozřejmý ani samo-vytvářený“ (ibid). Boccagni a Kusenbach apelem na normalitu

domova zdůrazňují také jeho negativní aspekty. Z pravidla díky absenci některých jevů si teprve uvědomujeme povahu domova, která se projevuje v komplexních sociálních vztazích.

Nesmím dále zapomenout, že domov je také ve většině případů pojímán jako konkrétní místo. Toto místo neznamena pouze dům nebo byt, ale i ulici, obec, město, rodnou zemi atd. Tato tematika byla rozvinuta především díky humanistické geografii, která rozlišila prostor (space) a místo (place), jako dvě rozdílné formy bytí. Místo i domov, jsou sociálně konstruované a obsahují řadu interakcí tvořící významy, které zpětně působí na jedince. V rámci těchto komplexních vztahů – procesů (jako jsou vzpomínky, preference, hodnoty nebo vědomé a nevědomé myšlenky) se utváří také identita lidí. Identita se vytvoří díky definování vztahu k místům (vazby na místo – place attachment) (Saar & Palang, 2009). Teorie place attachmentu podpořila další výzkumy ve snaze pochopit jednotlivé vazby, pocit/prožívání domova a zakořeněnost. Mimo jiné, se socioložka Windsong pokusila o zjištění spojitosti mezi prožíváním pocitu domova, respektive vazby na místo a vlastnictvím daného objektu budovy. Závěry bádání ovšem překonaly její předpoklady o vlastnictví domova jako základu vazby k místu, jelikož zjistila, že nelze tyto dva koncepty směšovat či vzájemně zaměňovat. Proto se Windsong uchyluje k doporučení pro budoucí výzkumné snahy, aby se spíše zaměřily na faktory přispívající k pocitu domova bez ohledu na právní status vlastnictví (Windsong, 2010). Co se týče výzkumu pocitu a prožívání domova, vhodnější jsou dle mého názoru kvalitativní výzkumy, které si předem nekladou hypotézy a postupují induktivními způsoby.

Vzhledem k teoriím vazeb a procesů ve formování vztahů k místu se celá řada autorů zaměřila na roli domova a jeho vytváření. Jeden z nich, Hazel Easthope, ve svém článku *A Place Called Home* sumarizuje literaturu na toto téma a připojuje i svou definici: „Domov člověka je obvykle chápán tak, že je

umístěn v prostoru (a čase). Není to však fyzická struktura domu [...], která tvoří domov. Spíše je to tak, že jsou-li takové prostory vepsány s významem, stávají se také domovem. Domovy jsou tedy ‚místa‘, která mají pro jednotlivce i pro skupiny značný sociální, psychologický a emotivní význam“ (Easthope, 2004, str. 135). Vidíme tedy značnou multiskalaritu obou témat, která nám odráží složitost a nutnost komplexity zkoumání domova, ať už ve vztahu k místu či nikoliv.

U lokality, ale i vztahovosti zůstala také Mallett, která se věnuje výzkumu bydlení (housing research) a bezdomovectví. Přináší také témata tyranie a útlaku při prožívání domova a přehlížení propojení s genderem, etnicitou nebo sexualitou. „Domov je místo, ale je to také prostor obývaný rodinou, lidmi, věcmi a majetkem – známý, když ne příjemný prostor, kde jsou prožívány určité činnosti a vztahy. Domov je podle mého názoru virtuální místo, úložiště vzpomínek na prožité prostory. Lokalizuje prožitý čas a prostor, a to zejména intimní rodinný čas a prostor“ (Mallett, 2004, str. 63). Z této formulace, pokud se zaměříme na rodinu a vztahy, by ovšem byla částečně vyloučena kategorie tzv. „singles“, kteří žijí sami. Ačkoliv mohou prožívat vztahy (ať už partnerské nebo přátelské), tak nemusí být nutně spojeny s jejich domovem. Přesto pocit domova lidé žijící sami prožívají, ale pravděpodobně jsou vztahy směřovány k věcem, nebo ke vzpomínkám k minulosti či aspiracím do budoucna. Definice Mallett je tedy více zaměřena spíše na rodinu a vztahy.

„Obydlí, jak ho popisují fenomenologové, je způsob bytí ve světě, který se prolíná různými prostředími. Při popisu vztahů k místům jako základního aspektu lidské existence se při teoretické práci o obydlí soustřeďují na kritickou otázku: vztah mezi domem a domovem“ (Manzo, 2003, str. 49). Tato

rozvaha se vyskytuje i v díle¹ jednoho z žáků zakladatele fenomenologie Edmunda Husserla – Martina Heideggera. Ten se zabýval spojením obydlí a budovy s tím, že ne každá budova (building) je obydlím/domovem (dwelling). Obydlí je navíc podle něj způsobem naší existence ve světě, která se stala hlavním problémem Heideggerovy ontologie, společně s pojmy bytí a pobytu – Dasein (Blecha, 1998, str. 62). Nechtěla bych zde ale zabíhat do detailů filosofie bytí, ačkoliv v ní najdeme základy mnohých problémů, které v této kapitole nastiňuji. Měla bych zde spíše zmínit velmi podstatnou oblast chápání domova a materiality obecně, což je paměť a s ní spojené vzpomínky. Jak píše Morton (2007): „Pojem zapamatování je stále užitečný, neboť naznačuje společenský proces reformování příbuzných částí časově a prostorově odděleného celku, proces [...] jako zásadní aspekt souhry mezi hmotným domovem a prací paměti s ním spojenou“ (Morton, 2007, str. 161). Jeho fokus je upřen směrem k materialitě a jejího vztahu nejen k paměti, ale i časové a prostorové proměnlivosti, se kterou souvisí právě pojem zapamatování. Morton tedy dává podnět k dalšímu zkoumání (mimo antropologické a archeologické zaměření se na vztah mezi zastavěným prostředím a sociálními formami), která by mohla rozšířit diskurz o vliv materiality na lidské vědomí. Protože „materiální domov může strukturovat a ovlivňovat reprodukci vtělených forem paměti“ (Morton, 2007, str. 160). V rámci antropologie či sociologie se ovšem nejedná o zcela nový koncept. Základy položil již Pierre Bourdieu zmínkou o vtělené paměti ve své teorii habitů. „Schopnosti činitelů, jejich habitus, tj. mentální struktury, jimiž je sociální svět vnímán, jsou v podstatě výslednicí interiorizace struktur sociálního světa“ (Bourdieu, 2010, str. 222). Habitus je vtělený a struktury sociálního světa v něm obsažené mají jak materiální, tak symbolickou povahu. Ať již úmyslně nebo ne, vybíráme si pak statky, které odpovídají našemu

¹ Heidegger, M. (1971). Building, dwelling, thinking. In *Poetry, language and thought*. New York: Colophon Books.

sociálnímu prostoru a postavení. „Habitus jako systém klasifikačních schémat objektivně souvisí prostřednictvím sociální podmíněnosti, z níž se vytvořil, s určitou sociální pozicí: Činitelé zařazují sami sebe, jsou sami předmětem klasifikace, neboť si podle svého vkusu vybírají různé atributy, oděvy, stravu, nápoje, sporty a přátele tak, aby vše ladilo dohromady či lépe řečeno odpovídalo jejich pozici“ (Bourdieu, 2010, str. 223). Díky těmto klasifikacím je svět více srozumitelný, strukturovaný a nepůsobí příliš chaoticky. Bourdieu tak upozornil na strukturaci vnímání sociálního světa a na důležitost jednotlivých aspektů a struktury pro fungování společnosti. Není tedy divu, že jeho teorie jsou základem pro mnohá zkoumání, stejně jako pro témata zabývající se pojetím domova i materiality.

Zaměřme se nyní na pojetí domova a stav poznání v posledních dekadách. O další zásadní proměnu domova, nyní jako antropologického výzkumného terénu, se zasadila kritická, feministická a materiální studia. Domov se tak přirozeně stal multidimenzionálním a mezioborovým tématem, které je zkoumáno nespočty přístupy a metodami. Jak ukazuje například již zmíněná Mallet (2004), můžeme mluvit i o několika rovinách domova (přirozený, vysněný, útočiště...), ovšem přidává kritický pohled ke každé z těchto rovin na základě genderu, příbuzenství, odlišení domova a domu atd. Kritická studia obecně se zabývají domovem jako mnohovrstevnatým fenoménem, materialitou či imaginací a aspekty moci a identity. „Domov může být obydlím nebo živým prostorem interakce mezi lidmi, místy, věcmi; nebo možná obojím. Hranice domova mohou být prostupné a/nebo nepropustné. Domov může být jedinečný a/nebo vícečetný, odcizitelný a/nebo nezczitelný, pevný a stabilní a/nebo mobilní a měnící se. Může být spojován s pocitem pohodlí, pohody intimity, uvolnění a bezpečí a/nebo útlaku, tyranie a pronásledování... (Mallet 2004, str. 84). Tyto úvahy propojily studium domova i s důležitými tématy z oblasti feminismu jako jsou například

pracovní podmínky mužů a žen, genderová či rasová nerovnost ve společnosti, konflikty ve vztazích nebo domácí násilí.

Bezpochyby můžeme najít i další definice a koncepce domova, nicméně tyto zmíněné pro mě byly zásadní v rámci utváření tématu této práce. Dobře ilustrují složitost problematiky a obsahují rozmanité přístupy. Domov budu dále pojímat jako konkrétní místo, které je zhmotněno v rámci určité budovy. Z důvodu přílišného rozsahu a komplexity se nebudu zabývat pojetím domova jakožto státu, města či geografického umístění. Nyní se zaměřím na velkou a nedílnou součást konceptu domova, a tou je jeho materiální podstata.

1.4. Domov a materialita

Pokud v historii antropologie chceme hledat zárodky studia domova, můžeme i první cesty antropologů do odlehlých míst považovat za snahu pochopit (sic trochu v nadneseném smyslu slova) život domorodců, společně s jejich příbuzenským systémem, stylem bydlení, zacházení s věcmi atd. Ač byly první spisy zejména popisného charakteru, nechybí v nich mnohdy exotizovaná deskripce jednotlivých věcí využívaných „divochy“, jejich obydlí nebo způsobů života. Také studium příbuzenských systémů se přiblížilo rodině a domovu. Především v počátcích šlo spíše o snahu nalézt lidskou přirozenost než přispět k tvorbě teorie domova (Soukup V. , 2005).

Materiální studia, po svém úpadku v boasiánském období, našla později uplatnění zejména v rámci folkloristiky. Oživení se jim dostalo během nástupu marxistické filosofie, kdy společně s dalšími vědami posloužila i pro budování společnosti dle ideologických požadavků tehdejšího Sovětského svazu, ale ovlivnila spoustu vědců napříč kontinenty. Po světových válkách se společně s archeologií vrátil zájem o materialitu a antropologové začali přehodnocovat význam studií materiální kultury (Berg, 2002). Dělo se tak ve znamení pomalu

nastupujícího strukturalismu, respektive směrů následujících, z nichž se ale většina od materiality odklonila úplně. Zájem antropologů se upřel na sémiotickou povahu kultury a jejich výzkumy se zabývaly převážně náboženstvím, rituály, příbuzenstvím a sociálními systémy. Antropologické práce o materiální kultuře domova ale přece jen v 60. a 70. letech vycházely hlavně ze strukturální a symbolické analýzy. Z níž v 80. a 90. letech 20. století mohla vzniknout nová vlna studií (vycházejících především z mezioborových spoluprací), která zdůrazňovala dům jako místo spotřeby, s větším důrazem na domestikaci a domov (Miller 2001, str. 9). V této vlně bychom zachytili proud, jenž vyzdvihuje právě materialitu domova – tedy školu materiální kultury, která zkoumá jak samotné předměty (včetně způsobů použití), tak jejich vliv na člověka a především vytváření (i spotřebovávání) domova. Poměrně z nového úhlu pohledu tak autoři a autorky propojují jeho materiální a imaginativní části. Věnují se materiální kultuře domova, praktikám, objektům, narativům a významům spojeným s domovem a také způsobům, jak jsou skrze materiální kulturu formovány, udržovány a reprodukovány identity v temporální rovině, prostřednictvím paměti, tj. skrze vzpomínkové předměty, fotografie apod. (Mildnerová & Raúl, 2022, str. 72). Materialita, stejně jako koncept domova, je multiskalární a rozlišujeme roviny propojující hmotné i nehmotné statky s politikou, genderem, globalizací, prostředím, nebo třeba s běžnými úkony každodenní žité praxe. Nesmíme zapomínat také na pojetí domova jako města či země a s tím spojenou materialitou měst v podobě architektury, geografie nebo přírody, což je předmětem nesčetně dalších výzkumů.

Jedním z nejvýraznějších přispěvatelů k tématu materiality v antropologii i sociologii je Daniel Miller, který věnoval několik prací materiální kultuře a konzumu, vlastnictví, kapitalismu nebo vytváření domova, takzvaně za zavřenými dveřmi. Kniha *Home Possession* (2001), jíž je Miller editorem, je

navíc obohacena o kulturní rozmanitost jednotlivých příspěvků z terénních výzkumů jeho doktorandů. Ty se zaměřují na konkrétní příklady materiality v rámci domova z pohledu odlišných kulturních okruhů. Jednotlivé kapitoly dávají nahlédnout do prostředí dělnických třídních hospodyň v Norsku, muzea v Londýně, kmenové společnosti na Tchaj-wanu, Rumunského dřevařského průmyslu, Japonské estetiky atd. Jedná se také o ukázky antropologie domova, ve smyslu zkoumání rodné kultury a společnosti antropologa, která právě v dnešních směrech zkoumání čím dál více rezonuje. Miller také připojuje důraz na důležitost věcných statků v našich životech: „Studie materiální kultury se zaměřují na propracovaný vývoj materiálních a sociálních vztahů domova. Tato cesta k intimitě vztahů může být vhodnější než přístup, který odděluje společenské vztahy od dějů materiálních světů, v nichž se vyskytují“ (Miller, 2001, stránky 15-16). Proto se dle Millera studia materiální kultury stávají předvojem antropologie. Pokud se tedy v rámci domova chceme zabývat materialitou, měli bychom skrze ni vnímat i lidskou každodennost, vztahy, příbuzenství, dynamiku interakcí či vlivy působící „zvenčí“.

Nemohu nezmínit také antropologa Arjuna Appadurai, který (ve své knize *Social Life of Things*, 1986) připisuje věcem vlastní duši a sociální život, nebo spíše sociální potenciál. Appadurai, oproti materiálním studiím, nahlíží na věci podle toho, čím se v průběhu času stávají. Zabývá se mimo jiné i lidskou zodpovědností za vytváření věcí, a zároveň schopností věcí utvářet lidský život. Ačkoliv zmíněná publikace vyšla již v 80. letech, přinesla nový úhel pohledu na materialitu, komodifikaci a směnu, jenž se dají aplikovat i při studiu domova. Lidé totiž dávají či nalézají ve věcech hodnotu, a věci dávají hodnotu společenským vztahům. Komodity tak ovlivňují a jsou ovlivňovány společenským uspořádáním, typem směny atd., což se odráží i do trojúhelníku vztahů domov – věci – člověk. Appadurai přidává i kritiku nadměrného

dualismu v antropologii, který by již v současných směrech měl být do jisté míry překonaný nebo alespoň reflektovaný. „[...] antropologie je stejně jako u jiných záležitostí ve společenském životě nadměrně dualistická: ‚my a oni‘, ‚materialistická a náboženská‘, ‚objektivizace osob‘ versus ‚personifikace věcí‘, ‚výměna na trhu‘ versus ‚vzájemnost‘ a tak dále. Tyto protiklady parodují oba póly a uměle snižují lidské odlišnosti“ (Appadurai, 1986, stránky 12-13). Tuto dualitu autor nabourává díky tomu, že se nesnaží rozlišovat komodity od ostatních věcí a vytvářet či pojmenovávat tak odlišnosti, nýbrž se zabývá komoditami v jejich aktuálním sociálním stádiu, které dále kategorizuje. Appadurai také není jediný, kdo upozorňuje na přílišnou bipolaritu v antropologii a řada postmoderních autorů již nepracuje v teoriích „černo-bíle“.

Materialitu domova s novou perspektivou předkládají v eseji i Jacobs a Malpas (2013), jejichž primární oblastí zájmu je bydlení, ale i přes to se dostávají do téměř filosofické roviny pojetí věcí (nejen) v domácnostech. „Výzkumníci v oblasti bydlení se zaměřili na symbolický význam domova, a tím opomíjí způsoby, jakými domov funguje v konkrétních procesech lidského sebeformování [...]. Objekty totiž mohou mít účinky, které jsou nezávislé (a někdy dokonce v rozporu) na explicitních postojích, které k nim máme, nebo na významu, který jim vědomě přisuzujeme“ (Jacobs & Malpas, 2013, str. 284). Autoři tím také zdůrazňují, že materialita není pouze pasivita hmotných věcí, ale je projevující se formou, jenž zasahuje do lidského života. Domov tedy přesahuje dům, ve smyslu vystavěné struktury, která zahrnuje aspekty artikulace, formování i vzpomínek.

Na dům jakožto hlavního představitele domova a zároveň samostatnou entitu, se zaměřuje také Samanani a Lenhard (2019), kteří si uvědomují provázanost těchto dvou pojmů stejně tak, jako jejich rozdílnost. Domov může odkazovat spíše na imaginární prostory nebo na tělesné praktiky než na

fyzické struktury. Zatímco domy, jako místa práce, konfliktů a napětí, mohou být někdy zásadně nesympatické. Je docela dobře možné, že bez domova vlastně nežije nikdo, a že domov hraje nevyhnutelnou roli při definování toho, kým jsme. Zde vidíme také přesah do tématu bezdomovectví a otázek, zda i lidé bez „střechy nad hlavou“ mají pocit domova. „Tvorba domova se táhne napříč časem i prostorem, a i při nehorázné absenci fyzického domova zůstává akt zdomácňování často ohniskem každodenní praxe“ (Samanani & Lenhard, 2019, str. 13). Autoři tedy považují tvorbu domova za proces, při kterém je udržován oboustranný vztah mezi člověkem domovem. Zároveň se vracíme k rutinizaci nebo habitualizaci domova, protože právě každodenní střetávání se s domovem a snaha jej budovat, tvořit nebo přetvářet zřejmě nelze od lidského rodu oddělit.

Vidíme, že i v posledních letech je materialita a domov aktuálním tématem. A nyní, když jsem vyložila teoretické základy a inspirace své práce, se přesunu přímo k vlastním výzkumným zjištěním a kapitolám přinášející pohled na dům, domov a věci v něm díky perspektivě několika obyvatel České republiky (a částečně Slovenska). Nejprve však uvedu cíl celé této práce a metodologii výzkumu.

2. Cíl práce a metodologie výzkumu

Teoretická i empirická část tohoto textu pojednává o konceptu domova s vědomím jeho komplexity i složitosti, ale zejména se snaží vylíčit materiální složku reality, která je lidmi utvářena a zároveň je také zpětně utváří. Není tedy mým cílem podat holistický výklad konceptu domova, ale spíše přispět k pochopení jednoho z aspektů tohoto tématu, a to zejména na základě vlastního empirického zkoumání.

2.1. Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Empirický výzkum této práce má za cíl zjistit, jaké významy jednotliví aktéři připisují domu a věcem v něm. Konkrétně jakou roli hraje dům a věci v něm v konstruování a rekonstruování domova. A také jakými způsoby materialita domova utváří každodennost a jak ji jedinci vnímají. Chtěla bych tedy demonstrovat, jakou roli hrají předměty ve formování vztahu jedinců k domovu.

K přemýšlení o domově mě přivedla již má bakalářská práce „*Fenomén tetování ve věznicích ČR*“ (Látalová, 2022), ve které jsem narážela i na témata bezdomovectví (byť třeba jen dočasného), která podnítila můj další zájem o tuto problematiku a s ní spojené pojetí domova. Je zřejmé, že osy materiality a vztahovosti se domovem protínají, ale v kontrastu s bezdomovectvím mě přece jen materiální stránka konstruování domova zaujala více. Přišlo mi zajímavé převést tuto zkušenost z extrémních životních podmínek bezdomovců zpět k většinové společnosti tím, že se budu zajímat o českou společnost skrze pohled několika jedinců a jejich každodenní zkušenosti a vztahu k domovu. Byť si kvalitativní výzkum nemůže dávat za cíl zobecňovat svá zjištění na celou společnost, chtěla bych zprostředkovat vhled do

některých domovů skrze jejich materiální podstatu. Toho jsem dosáhla také především zjišťováním definic domova, které zprvu vůbec nemusely obsahovat odkaz k věcem, domu či budově.

K naplnění těchto cílů jsem sestavila následující výzkumné otázky: „Jak lidé definují domov?“ s podotázkou: „Zda a jak v jejich definici figuruje jeho materiální podstata?“. Dále mne zajímalo: „Jaké významy přisuzují členové domácností hmotným předmětům v domě?“ a v neposlední řadě: „Jakými způsoby (re)konstruují, „dělají“ domov prostřednictvím domu a hmotných předmětů v něm?“. Otázky tedy umožňují zachytit aktuální definici domova participantů se zaměřením na (ať už uvědomovanou nebo neuvědomovanou) roli materiálních statků. Také jejich důležitost a význam pro pojetí domova, které mohou být v průběhu života jedince proměnlivé. Právě konstruování domova, které závisí na mnohých faktorech, odráží podstatnost jeho materiální složky, kterou si zejména uvědomujeme při procesu rekonstruování domova (například během stěhování, nebo záhy po něm).

2.2. Metodologie výzkumu

Vzhledem k povaze tématu, jsem při tvorbě dat postupovala v souladu s východisky kvalitativního přístupu zkoumání. Tato výzkumná strategie, epistemologicky navazující na fenomenologicko-hermeneutickou a interpretativní tradici, umožňuje vhled do interpretací participantů a vysvětluje nejrůznější oblasti jejich životního světa. Pro takové vysvětlení je využito induktivních metod usuzování (které postupují od singulárních výroků k obecným tvrzením), ale částečně i deduktivní metody (ve smyslu odvozování konceptů z teorie zpět k datům výzkumu) (Šedřová & Švaříček, 2007). Jakožto kvalitativec se tedy i já do jisté míry pohybuji mezi úrovní dat a teorií.

Právě konstruktivismus jakožto ontologická pozice kvalitativního zkoumání implikuje, že sociální vlastnosti jsou spíše výstupy interakcí mezi jednotlivci než fenomény „tam venku“, oddělené od těch, kteří se podílejí na jeho konstrukci (Bryman, 2012, str. 380). Zvláště pak od dob postmoderny se do akademických debat dostávají témata spojená s interpretací a úlohou participantů ve výzkumu, ale také reflexivita a pozicionalita výzkumníka, které do té doby nebyl přisuzován velký vliv při tvorbě dat. To je také jeden z klíčových aspektů kvalitativního výzkumu, jelikož dnes jsme si dobře vědomi mocenské, sociální a ideologické pozice výzkumníka, která do terénu vstupuje společně s ním a je nutno ji neustále reflektovat, jelikož může celý proces výzkumu značně ovlivnit.

2.2.1. Výzkumný design

V rámci kvalitativní výzkumné strategie je možné přiklonit se k několika designům, které nám umožní pracovat s daty na základě našich konkrétních požadavků a pochopit zkoumanou sociální realitu. Já zvolila konstruktivistickou zakotvenou teorii, která odpovídá mé snaze pochopit, jak lidé domov definují a konstruují jej pomocí materiálních statků. Počátky zakotvené teorie sahají do 60. let 20. století, kdy autoři Glaser a Strauss (a později například Corbin) rozpracovali v sociologii design, který bude odpovídat povaze sociálněvědního zkoumání. Cílem tohoto přístupu je udržet, v co největší míře, kontakt s daty tak, aby byla výsledná teorie daty charakterizována a zároveň se k nim vztahovala (více viz. Glasner & Strauss, 1967). Přestože má zakotvená teorie pozitivistickou minulost, autoři jako Clarke, Charmaz a Foucault přispěli k jejím proměnám ve světle postmoderního obratu, takže se zakotvená teorie daleko více hodí právě pro analýzu kvalitativních dat (Creswell, 2007). Kathy Charmaz se zasadila o spojení zakotvené teorie (jakožto metody zkoumání) a konstruktivismu.

Vnímám zde tedy velký příklon k interpretativnímu paradigmatu, který je pro kvalitativní výzkum dominantním přístupem ke zkoumání reality. I v rámci svého výzkumu jsem si vědoma, že konstruuji a interpretuji realitu na základě výpovědí participantů, kteří si svou sociální realitu také interpretují. Proto nemohu tvrdit, že mé výsledky jsou objektivním obrazem reality. Hotové teorie jsou tzv. konstrukcí reality. Charmaz, v souladu s předchůdci Chicagské školy, klade důraz na pragmatické základy v zakotvené teorii a na prosazování interpretačních analýz, které tyto konstrukce uznávají (dále viz. Charmaz, 2006). A právě ve své knize *Constructing Grounded Theory* (2006), která je pro můj výzkum klíčovou inspirací, prezentuje zakotvenou teorii v nepozitivistické a méně strukturované podobě. Ačkoliv vychází ze svých předchůdců, vymezuje se vůči pozitivismu a rigiditě výzkumných struktur. Také zde poskytuje praktické rady pro všechny fáze kvalitativního výzkumu a ujasňuje podstatu konstruktivistické zakotvené teorie. V mém případě byly nepřínosnější kapitoly ohledně kódování dat a psaní tzv. „memos“.

Ani tato aktualizace zakotvené teorie neznamena úplné odmítnutí jejího původního základu, jelikož některé zásady zůstaly zachovány. Jde především o kódování, psaní poznámek, vzorkování pro rozvoj teorie a srovnávací metody, které jsou v mnoha ohledech neutrální. Já jsem se inspirovala v rámci vzorkování zejména snahou rozšiřovat jednotlivé kategorie, tak abych získala saturovaná data (jmenování autoři se shodují, že je to jeden z klíčových ukazatelů kvalitního výzkumu). V průběhu tvorby dat, analýzy i psaní textu jsem si také vytvářela poznámkový aparát, který mi umožnil (od všech výše zmíněných) tolik zdůrazňovanou komparaci, společně se základním přehledem témat v podobě myšlenové mapy. Zakotvená teorie taktéž umožňuje studovat procesy a akce, což v mém případě bylo například u budování domova, stěhování a nebo například rutinních činností

každodenního života, které hrají velkou roli v konceptu domova, jak jej interpretují komunikační partneři.

Konstruktivistická zakotvená teorie je dle mého mínění také vhodná pro kombinaci s jinými designy. Díky tomuto výzkumu jsem narazila zejména na kategorii prožívání domova, která by si zasloužila rozvinout perspektivou například fenomenologie. Místy by se dalo uvažovat také o biografické metodě v rámci jednotlivých životních příběhů spojených s domovy(em). Jednalo by se ovšem o daleko časově náročnější projekt, který by byl v rámci jednoho magisterského studia téměř neproveditelný. Ovšem na základě takového zkoumání bychom mohli získat komplexnější pohled na domov. Konstruktivistickou zakotvenou teorii jsem pro svůj výzkum zvolila také z důvodu, že poskytuje metody, kterými se dají zachytit konstrukce domova, zároveň interpretovat význam jeho materiální složky a porozumět empirickému světu. Zakotvená teorie má své kritiky, ale její postmoderní aktualizace nabízí relevantní přístup ke kvalitativnímu zkoumání, tedy i mému výzkumu. Glaser konstruktivistickému pojetí například vytýká, že pokud výpovědi participantů bereme jako konstrukce – tedy přetvořené výzkumníkem – odebíráme tím participantům hlas (Glaser, 2007). Glaser dovádí toto pojetí až do příliš velké krajnosti. Charmaz (2006) spíše popisuje realitu, s jakou se v rámci kvalitativního výzkumu setkáváme. Tedy, že jsme odkázáni na interpretace svých komunikačních partnerů, které jako vědci dále interpretujeme a překládáme do jazyka vědy. Tento problém je mnohem širší a souvisí s metodologií věd, jež nemohou využít přirozeného experimentu a kontrolovat všechny proměnné. Z toho důvodu na mnoha místech této práce přicházím s reflexí, která je důležitým nástrojem pro kontrolu kvality výzkumu. Žádná kvalitativní zkoumání nemusí (respektive ani nemohou) předkládat nepochybnou, objektivní a jednotnou verzi reality. To také

odpovídá snaze postmoderních metodologií překonat pozůstatky pozitivistického paradigmatu v sociálněvědním zkoumání.

2.2.2. Metoda tvorby dat

Pro tvorbu dat jsem, jako hlavní metodu, zvolila nestrukturované rozhovory. Ty umožňují zachytit zkoumané téma v přirozeném toku řeči, bez direktivního dotazování. Předem tedy nelze přesně určit, jak bude nestrukturované interview probíhat a v jeho průběhu jsem se přizpůsobovala vždy danému člověku a situaci. To ovšem neznamená, že se rozhovory odchylovaly od tématu. Jak shrnuje i Miovský: „Máme jasnou představu o tom, na jakou otázku hledáme odpověď a čeho tím chceme dosáhnout“ (Miovský, 2006, str. 158). Pomocí orientačního scénáře jsem v průběhu interview, v případě potřeby, dávala podněty a otázky směřující k cíli výzkumu. Rozhovory jsem tedy z pravidla uváděla otázkou: „Co si představíte, řekne-li se domov?“ a další vývoj se ubíral směrem, který volili komunikační partneři. Dále jsem ke konci rozhovorů zmiňovala téma stěhování a přesunů a roli věcí nebo obydlí v tomto procesu. Tato strategie se ukázala jako velmi přínosná, jelikož každý z rozhovorů byl jedinečný a odhaloval jiné vrstvy materiality a/i domova. Všechny rozhovory byly zvukově zaznamenány a poté přepsány do textové podoby pro následnou analýzu.

Nestrukturované interview jsem doplnila dotazníkem na závěr každého z rozhovorů. „Tento typ dotazování se používá obvykle k osvětlení interpretací získaných pozorování nebo jinými typy dotazování.“ (Hendl, 2005, str. 186). Což ve většině případů nebylo tolik za potřebí, ale dotazníky se staly skvělým nástrojem, jak do jisté míry shrnout předchozí řečené informace, které mi v analýze sloužily jako taková „kostra“ rozhovoru. Do dotazníku jsem

zahrnula převážně otázky na osobní a demografické údaje, bydlení i jeho kvalitu (tyto otázky často totiž nezazněli v samotném rozhovoru) a otevřené otázky na vztah k domovu, k věcem v něm a k budově samotné. Tyto dotazníky respondenti vyplňovali v mé přítomnosti ihned po rozhovoru. Otázky z něj byly dále diskutovány a nahrávány kvůli dalším možným podnětům k hovoru. Cílem dotazníku (respektive jeho druhé části) bylo v podstatě shrnout a dovysvětlit témata, která zazněla v rozhovoru, popřípadě nastolit nová, pokud by předtím nebyla zmíněna. Také však zaznamenat osobní údaje o respondentovi, které mohou napomoci dalšímu teoretickému výběru komunikačních partnerů. Zejména však proto, že v dřívějších výzkumech jsem takové informace nevědomky opomíjela a při psaní textu mi pro charakteristiku jedinců a kontextů chyběly. Jsem si vědoma i důležitosti pořadí rozhovoru a dotazníku. Protože v tomto případě, kdy byl dotazník až na konci, tak komunikační partneři již nepovažovali jako důležité znovu se k tématům vracet nebo je nahlížet z jiného úhlu. Nevnímám to však jako chybu, jelikož v případě, že bych setkání s participanty zahájila dotazníkem, v podstatě jim nastavím téma a mohu odhalit i záměr výzkumu. Což by mohlo způsobit, že své výpovědi budou komunikační partneři upravovat ve prospěch mého zájmu, a to je připraví o veškerou autenticitu.

Tyto zmíněné techniky byly v průběhu rozhovorů propojeny se zúčastněným pozorováním. Většina totiž probíhala přímo v domácím prostředí participantů, tudíž při zmínění aspektů materiality domova byly některé věci s námi v přímé interakci. „Výhodou zúčastněného pozorování je především to, že pozorovatel má bezprostřední zkušenost se situací a jevy, které pozoruje. Má možnost zapojit se do interakcí mezi účastníky a lépe pochopit a popsat co, jak a proč dělají, jaká je jejich perspektiva pohledu na zkoumaný jev atd.“ (Miovský, 2006, str. 152). Mnohdy se komunikační partneři odkazovali na věci

kolem sebe a seznamovali mě s detaily, které je během rozhovoru napadaly, jelikož měli věci tzv. „na očích“.

Po celou dobu výzkumu jsem si vedla terénní deník, kde jsem zaznamenávala podrobnosti z kontaktování participantů, rozhovorů a dalších možných kontaktů. Taky jsem zde zapisovala své poznatky a nápady, které se při výzkumu objevily. Zejména se zde vyskytují neformální rozhovory, jež jsem vedla mimo nahrávací zařízení, které jsou sice krátké, ale obsahují cenné informace. Často jsem pokládala náhodným lidem otázku „Co pro vás znamená domov?“ a sledovala jejich reakce a rozmanité odpovědi. Poslední, ale rozhodně zajímavou, technikou tvorby dat byly fotografie pořízené přímo participanty. Každý z komunikačních partnerů byl požádán (buď v rámci rozhovoru, nebo nějaký čas po něm), zda by mohl vyfotit jednu fotografii svého domova. Zadání jsem nechala záměrně takto volné, abych dala prostor participantům zachytit v jejich domově to nejdůležitější, „reprezentativní“ (pokud tendenci se z nějakého důvodu „pochlubit“ daným předmětem/místem) nebo pro ně něco podstatné. Tyto fotografie jsem taktéž zahrnula v empirické části práce

Bezprostředně po rozhovorech jsem provedla doslovný přepis, který jsem analyzovala pomocí programu MaxQda. Využívala jsem metody otevřeného (segmentování), axiálního (kategorizace a klasifikace vazeb) a selektivního kódování (sestavování centrální teze). Charmaz považuje proces kódování za komparativní metodu, jelikož v celém průběhu analýzy porovnáváme data, kódy, kategorie, a dokonce i teorie mezi sebou (Charmaz, 2006, str. 54). Díky programu jsem mohla porovnávat v rámci všech souborů a jednotlivé kategorie, resp. kódy jsem mohla přenášet v rámci rozhovorů, což se ukázalo, jako velmi praktické. Dále autorka navrhuje metodu kódování řádek po řádku, která ovšem nemusí vyhovovat povaze všech dat. Je proto možné využít kódování po odstavcích, nebo incidentech. Já kodovala převážně po

odstavcích. Důležité pro mě bylo spíše v průběhu analýzy odpovídat na otázky o čem data pojednávají, co z nich vyplývá, z jakého jsou úhlu pohledu a jakou teoretickou kategorií data označují, jak doporučuje Charmaz (2012, str. 5). Velmi důležitou součástí kódování je psaní neformálních analytických poznámek (tzv. memos), které tvoří určitý mezikrok mezi tvorbou dat v terénu a psaním prvních konceptů. Tyto poznámky mi pomohly analyzovat data již v prvopočátku práce s nimi. Jedná se také o nástroj, díky kterému jsem porovnávala kódy a kategorie, sumarizovala myšlenky v průběhu analýzy a zároveň se nepohybují v příliš teoretické rovině (Charmaz, 2006, str. 72). Memos jsou zejména nejúčinnější pro uchování myšlenek, které jsem využívala i v pozdějších fázích analýzy a při psaní konceptů, jelikož uchovávají kategorie, které jsou přímo spjaty s daty a s odstupem času by se mohly rozplynout, nebo bych si je nedokázala znovu uvědomit.

Z hlediska tvorby dat jsem nevolila žádné experimentální techniky, ale spíše takové, které jsou funkční, ověřené a zároveň dokáží napomoci v naplnění mého cíle. Nestrukturovaný rozhovor a dotazník hodnotím jako běžné metody, které se vzájemně velmi dobře doplňují tak, aby data byla opravdu hodnotná. Doplnění o fotografie domovů je jen vhodnou vizuální složkou, která je především v antropologii čím dál více oblíbená (takže se již můžeme setkat i se směrem tzv. vizuální antropologie). Pomocí fotografií jsem chtěla ilustrovat části výpovědí participantů a zároveň jsem si mohla některé výpovědi takto ověřit. Terénní deník považuji za samozřejmou součást jakéhokoliv antropologického bádání, která většinou zahrnuje velmi podstatné informace, nápady, kontakty, ale i větší koncepty vhodné pro vyšší úroveň analýzy dat. Ačkoliv se nejednalo o výzkum vyžadující klasický pobyt v terénu (ve smyslu omezeného času na konkrétním území například v zahraničí), deník přesto využívám jako jeden z důležitých nástrojů. Všechny tyto zmíněné techniky poskytují potřebnou triangulaci metod a společně

s triangulací datových zdrojů (co se týče participantů, místa i času) rozšiřují pojetí zkoumaného tématu a zároveň zvyšují validitu výzkumu (viz. Hendl, 2005). Z časových a finančních důvodů není v mých silách triangulovat mezi metodami (tedy pokusit se o integrovaný výzkum, ač by to bylo velice zajímavé) či mezi teoriemi a obory. Takové pokusy by znamenaly mnohonásobné zvětšení potřebného časového období jak při tvorbě dat, tak při následné analýze. A pravděpodobně i zapojení dalších výzkumníků, což bohužel zatím není v magisterském stupni vzdělávání dost dobře proveditelné.

2.2.3. Charakteristika vzorku a participantů

Při konstruování souboru participantů výzkumu a jejich oslovování jsem postupovala pomocí teoretického výběru. Tento výběr spočívá v naplňování kategorií, které vyplývají z prvotních dat. V prvních rozhovorech jsem se orientovala na základě kategorií, které se zde objevily a snažila jsem se dále oslovit takové participanty, kteří by mi je pomohly objasnit a/nebo rozšířit. Jedná se tedy o strategii, která sytí vlastnosti kategorií, a ne pouze data. Proto je nutné odlišit, z jakého důvodu se informace v rozhovorech začnou opakovat. Na což upozorňuje i Charmaz (2012): „kvalitativní výzkumníci často uvádějí, že zastavují sběr dat, když se příběhy v datech začnou opakovat. Pokud nepracovali na vývoji kategorií tak, jak postupovali při sběru dat, je pravděpodobné, že pokládají stejné druhy otázek. Následně se data skutečně začnou opakovat“ (Charmaz, 2012, str. 11). Proto jsem se snažila koncipovat vzorek rozmanitě, aby v něm byly zastoupeny nejrůznější charakteristiky komunikačních partnerů. V prvním rozhovoru jsem narazila na proces stěhování a zvykání si, proto jsem se snažila oslovit participanty, kteří tuto zkušenost mají, ale i ty, kteří například stěhování nikdy nezažili apod.

Z počátku jsem oslovila osoby, jež jsou (sice vzdáleně) součástí mého okruhu. Vzhledem k tomu, že pocházím z Prostějova, část participantů jsem oslovila v rámci města. Přesto jsem myslela na různé aspekty a rozhovory provedla například s ženou v důchodovém věku a bydlením v soukromém vlastnictví, s mužem v mladém produktivním věku v nájemním bytě, mladou ženou bydlící u rodičů v rodinném domku ještě před jejím prvním stěhováním. Také jsem, přes vedení domova pro seniory, oslovila paní, která má relativně čerstvou zkušenost s přesunem do domova pro seniory v obci Červená voda. Využila jsem i kontaktu, který mi zůstal z výzkumu pro bakalářskou práci, na muže se zkušeností pobytu ve věznici, záhy po propuštění s bezdomovectvím a nyní již několik let se zkušeností nájemního bydlení a budování nového domova. Také jsem oslovila participantku romského etnika, k čemuž mě přivedl výzkum na Slovensku (viz. níže), jelikož mě zajímalo, zda se může koncept domova u romského etnika lišit. Účastníci výzkumu se zkrátka nacházeli v různých životních etapách, ekonomické situaci, prožili rozmanité zkušenosti s bydlením a různé koncepce domova. Jejich aktuální situace je tvořena různými aspekty domova, jako jsou vztahy, samota, budování, změna a institucionalizace.

Věk participantů v době provádění rozhovorů byl od 25 do 87 let. Místo jejich aktuálního bydliště se pohybovalo zejména na území Moravy (například Prostějov, Červená Voda, Lanžhot, Hradčany – Kobeřice...), ale většina měla řadu zkušeností s bydlením v malých obcích až po větší města (například Praha, Hradec Králové, Olomouc, Zdětín, Králíky, Těchonín, Rožnov pod Radhoštěm...). Skoro všichni také měli bohaté zkušenosti se stěhováním, ale měla jsem taktéž participantku, která se zatím nikdy nestěhovala.

Musím zde také zmínit inspirativní výjezd na východní Slovensko, který jsem absolvovala v rámci jednoho z kurzů na katedře. Ačkoliv se nejedná o přímý zdroj dat pro tuto práci, setkávali jsme se tam v rámci našeho „výzkumného“

tématu pojetí genderu v romských rodinách i s tématem domova. Jelikož jsme bydleli přímo v jedné z těchto rodin, byli jsme součástí určité každodenní rutiny (i když naší přítomností byla částečně narušena), a proto jsem měla dostatek prostoru zachytit různé rozmluvy o domově. Podařilo se nám mluvit i s Romy žijícími v tzv. „osadě“ i s těmi, kteří například mají část rodiny v zahraničí a domov na Slovensku si budují v podstatě na dálku. Tohle byla zajímavá zkušenost, která se do mých empirických zjištění taktéž promítla a ovlivnila mé úvahy. Proto v rámci empirické části přidávám i zjištění z tohoto drobného výzkumu.

Výše popsany výzkumný vzorek není jistě v kontextu České republiky výjimečný a možná je spíše očekávatelný. Mým záměrem však nebylo vybírat na první pohled „zajímavé“ participanty, což by ani neodpovídalo teoretickému výběru, jaký jsem ve výzkumu zvolila. Chtěla jsem v něm hlavně zahrnout osoby, které mohou částečně charakterizovat běžnou populaci České republiky, ale zároveň to není úplně nahodilá směsice osob. Každá z nich má nějakou odlišnou, zajímavou zkušenost. Jistě by se dal výzkum provést i s lidmi ze zahraničí žijícími u nás, nebo s dalšími jinak „zajímavými“ obyvateli po celé republice či zahraničí, ovšem vzhledem k časovým a finančním možnostem pro tento projekt jsem se rozhodla držet více „při zemi“. Cizince jsem také nezahrnovala především z důvodu, že bych se pohybovala až příliš na pomezí migračních studií, která se sice tématu domova také věnují, ale pro naplnění mého cíle není nutné zahrnovat nutně osoby se zkušeností s transnacionální migrací. Tuto oblast raději přenechám odborníkům na migraci.

3. Etika výzkumu

V rámci zachování běžných etických pravidel byli všichni participanti osloveni s možností účast buď ihned odmítnout, a nebo si určit vyhovující podmínky a čas pro rozhovor. Před každým rozhovorem jsem komunikačnímu partnerovi/partnerce ujasnila, z jakého důvodu jej provádím a byli požádáni o podpis či potvrzení informovaného souhlasu. Souhlas se týkal účasti ve výzkumu, pořízení audio nahrávky celého rozhovoru, vyplnění dotazníku a vyfocení jedné autorské fotografie jejich domova (jakoukoliv část tohoto souhlasu mohli samozřejmě odmítnout). Audio nahrávka sloužila pouze pro přepis rozhovoru a není nikde, ani se samotným přepisem, zveřejněná, stejně tak ani vyplněný dotazník s osobními údaji. V rámci informovaného souhlasu byli také všichni účastníci seznámeni s možností kdykoliv z výzkumu odstoupit, nebo některá data cenzurovat. Samozřejmostí je, že nikde v této práci se neobjeví skutečná jména participantů. Proto jsem je v textu nahradila fiktivními křestními jmény. Učinila jsem tak převážně z důvodu přehlednosti (aby byli výpovědi dobře identifikovatelné, uvádím i věk) a také proto, že se nechci uchýlovat k označování pomocí kódů nebo čísel, které mi přijdou velmi neosobní. Vzhledem k tomu, že u jednotlivých komunikačních partnerů ve zkratce popisují jejich životní situaci, neuvádím zde ani žádné jiné údaje, které by mohly ohrozit jejich anonymitu. V některých případech ani aktuální místo pobytu.

Poprvé jsem se setkala se situací, kdy jsem oslovila stejného komunikačního partnera jako pro svoji bakalářskou práci. Neslo to s sebou pozitiva, jelikož jsme se díky prvnímu rozhovoru aspoň povrchně znali, a proto zmizela prvotní nervozita ze společného setkání. Ale zároveň se participant vymezil vůči tématům, která byla zmíněna poprvé, tedy zejména vůči jeho vězeňské minulosti. Mám pocit, že to pramení z citlivosti prožitků komunikačního partnera, jenž jsou již dávnou minulostí, kterou se snaží překonat. Proto jsme

si před začátkem interview vymezili hranice, kam až můžeme zajít. Tato citlivost na minulost neovlivnila rozhovor příliš, přesto jsem při drobných zmínkách cítila, že se jedná o nekomfortní situace. V průběhu analýzy dat mě tento participant sám kontaktoval, zda bych jej nemohla vyslechnout, protože by se potřeboval svěřit s dalšími životními příběhy. Musela jsem tedy do určité míry vymezovat náš vztah čistě jako výzkumnice–participant s tím, že co se výzkumu týče, může se na mě kdykoliv obrátit. S touto situací jsem se také ještě nesešla, ale přinutila mě nad provedeným rozhovorem znovu přemýšlet. A proto jsem se rozhodla již více nezaměřovat na vězeňskou minulost a těžké období tohoto komunikačního partnera ve spojitosti s domovem. I když mi vyloženě nezakázal tato témata zmiňovat, nemyslím si, že by to bylo v tomto kontextu eticky správné.

V průběhu výzkumu jsem také oslovila participantku, která s účastí souhlasila, nicméně v informovaném souhlasu jasně odmítla jak fotografii, tak nahrávání rozhovoru. Zároveň si až na jednu výjimku nepřála být z osobních důvodů v práci přímo citována². Tento požadavek jsem plně respektovala a více detailů z rozhovoru jsem používala pouze pro účely analýzy, nikoliv pro demonstraci úryvku v rámci textu.

² S touto situací jsem se setkala poprvé a před rozhovorem jsme s participantkou komunikovaly detaily jejích podmínek. Osobní důvody více nespécifikovala, ale připadalo mi, že do toho hodně vstoupila nervozita a nedůvěra vůči výzkumům. Naznačila, že už se dříve něčeho podobného účastnila.

4. Kvalitativní výzkum materiality domova

V této části se budu zabývat výzkumnými zjištěními, jež jsem koncipovala na základě výzkumných otázek a cíle celého výzkumu, které jsem již uváděla v předchozích kapitolách této práce. Není třeba se k nim detailněji vracet, jelikož jednotlivé části následujícího textu je budou kopírovat ve snaze zodpovědět výzkumné otázky a zahrnout je do širšího kontextu. Vzhledem k mému zaměření na materialitu se dá nejspíše očekávat, že pro mě bude i primární složkou domova, kterou zde chci vyložit, ale musím předem upozornit, že tomu tak nebude úplně doslova. Před začátkem výzkumu jsem o konceptu domova nevěděla příliš, ačkoliv jsem se zajímala jak o sociologii rodiny, tak o fenomén bezdomovectví. Nicméně mi bylo jasné, že se jedná o spletné téma, které se prolíná a prostupuje mnohými vrstvami a naráží na řadu dalších konceptů, teorií a problémů. Nejspíše se budu opakovat, ale s jistotou mohu i na základě svých zjištění říci, že téma domova je multiskalární, komplexní, a tedy mezioborové, čímž potvrzuji většinu mně známých teorií. Ani komunikační partneři nevytrhovali materialitu jako samostatnou kategorii a dílčí část, protože jí jednoznačně není. Reflektovali zejména vliv rodiny, vztahů, zvyky, vzpomínky a pocity, což utváří celek, který umožní koncepci domova nejen pochopit, ale smysluplně o ní psát a mluvit. Při rozhovorech s participanty jsem měla ze začátku pocit, že když mluví o vztazích a pocitech, tak odbíhají od tématu a mně jaksi uniká ta materiální složka, kterou jsem potřebovala najít a pochopit. Při analýze prvního rozhovoru jsem si ale uvědomila, že nemůže být mým cílem opomíjení ostatních součástí domova, které jsou pro participanty možná daleko více důležité (což zrovna u vztahů často i platilo). Proto tedy budu v nadcházejících kapitolách uvádět materialitu domova v rámci jejího kontextu vztahů, vzpomínek atd., a jako součást komplexního konceptu. Která je zde na základě výpovědí pomyslně rozdělena na dvě stěžejní kategorie – budova a věci v ní.

Komunikační partneři totiž často oddělují materialitu v rámci domova – tedy hmotné předměty a samotnou budovu (dům, byt). Taktéž uvidíme, že v rámci domova je důležité i okolí, tedy geografické umístění budovy. První kapitolu proto věnuji přímo budovám, ve kterých se domovy nacházejí.

4.1. Význam budovy pro konstruování domova

Domov v jeho užším pojetí je aktéry chápán jako konkrétní místo promítající se do konkrétní budovy, ve které člověk buď právě žije, někdy v minulosti žil, nebo zde plánuje žít v brzké budoucnosti. Právě obývání daného prostoru z něj může činit domov, což musí být propojeno i s dalšími aspekty, a především s procesem zdomácňování³. Tyto zmíněné tři fáze s největší pravděpodobností nejsou kvalitativně stejné, co se týče prožívání domova, ale to by bylo téma spíše pro psychologický nebo fenomenologický výzkum. Já se zaměřím zejména na fázi aktivního využívání budovy, protože všichni komunikační partneři ztotožňovali domov s budovou, ve které aktuálně bydleli. Jejich domov tak byl budovou ohraničen.

„Ta budova představuje nějaký prostor, který ten domov ohraničuje.

[...] Takže určitě ta budova souvisí se vztahem k tomu domovu...“

(Josef, 29 let)

Budova bytu či domu hraje také důležitou roli v rámci vztahu, který k domovu aktéři zaujímají. Tento vztah popisovali jako pozitivní i jako negativní s tím, že charakter budovy jej může významně ovlivnit na základě toho, zda je daný objekt vyhovující nebo nikoliv. Spokojenost je poměrně

³ Proces zdomácňování je jednou z lidských vlastností, díky které se vždy snažíme upravovat prostory tak, aby pobyt v nich byl příjemný a zároveň funkční. Tento proces můžeme pozorovat například i u lidí bez domova, kteří také prožívají domov, ačkoliv ne v tradičním smyslu slova. K této tématice více viz. Vašát (2021).

individuální ukazatel, ale na základě dat mohou říci, že hlavní potřeby, které by měla podle participantů budova zajišťovat, jsou bezpečí, řád, místo odpočinku, klid, teplo a dostatek životního prostoru. Jejich celková spokojenost se pak odráží v kombinaci s očekáváními a osobním nastavením daného člověka. Někteří lidé tíhnou k bydlení v domě, některým vyhovuje byt. A pokud svého vyhovujícího bydlení v určitém typu budovy dosáhnou, stále do toho vstupuje i další spousta detailnějších aspektů (vybavení, lokalita, sousedé atp.). Ty mohou vztah k domovu pozitivně nebo negativně ovlivňovat, nicméně domov zde aktéři prožívají stále. Vztah k budově pak může nabývat na různé intenzitě, což se projevilo, když byli participanté z různých důvodů nuceni místo opustit a mohli tak vztah i zkušenosti porovnat. V ideálním případě je pak budova prostředkem naplňování představ aktérů o domově. Pokud k tomuto naplnění nedošlo (například z důvodu špatného zdravotního stavu, nedostatku financí, vztahových problémů...) vztah, který k domovu měli byl slabší, nebo přímo negativní. V těchto případech hraje důležitou roli proces zvykání si, který v nevyhovujících podmínkách může být velmi dlouhý a nepříjemný. Jelikož náš vztah ke světu je otevřený, dá se říci, že si lidé zvyknou téměř na cokoli, ale pravděpodobně se to odrazí i v jejich psychickém rozpoložení. V případě nových prostor na to má vliv i uspořádání domu nebo bytu, jeho vybavení, ale také lokalita budovy v rámci města, země atd.

„A tak dlouho jsem tady nebyla doma, dlouho, dlouho. Ale říkám, s postupem, to chce opravdu hodně, hodně prostoru, hodně času, než se člověk teda vlastně sžije... (Eva, 65 let)

O procesu zvykání si, který následuje především po stěhování, se vyjádřím podrobněji ještě později. Když jsem zmínila lokalitu, chtěla bych popsat, jakými způsoby může geografické umístění domova zasahovat do jeho konstruování. Participanté měli vesměs bohatou zkušenost se stěhováním, což

s sebou v mnoha případech neslo i výraznou změnu okolí. Pokud bych měla na základě svého výzkumu lokalitu domova rozdělit na jednotlivé vrstvy, vypadalo by to zhruba takto: budova – okolí budovy – město (a popřípadě rodné město) – stát – větší územní celek (např. Evropa). Například pro Pavla, který často cestuje, znamená v širším pojetí návrat domů to, když přiletí na území střední Evropy nebo ČR. Také pociťuje domov ve svém rodném městě, ačkoliv v něm již řadu let nebydlí.

„Určitě ta Malá strana je takový místo, které patří k tomu širšímu geografickému pocitu domova.“ (Pavel, 49 let)

Eva například zmiňuje, že zažila velkou změnu, když svůj domov přesunula do menšího města. Poté, co si zařídila novou domácnost začala zjišťovat, jak její každodennost ovlivňuje tato větší změna lokality – dle ní bylo těžší si najít práci, ztratila anonymitu velkoměsta atd. Nyní však, pokud mluví o domově v širším pojetí, zmiňuje právě město, ve kterém aktuálně bydlí. Nejvýrazněji k tématu budovy a jejího okolí jsme se dostali v rozhovoru s Josefem, pro kterého jsou to důležité charakteristiky domova. Sice jej popisuje jako byt, ve kterém aktuálně bydlí, ale doufá, že se do budoucna přestěhuje do rodinného domu. Do toho vstupuje i lokalita, se kterou je nyní spokojen, nicméně mu chybí zahrada. Plánuje tedy budovat nový domov, nejlépe na klidném místě mimo město. Vidíme, že okolí budovy je druhé nejužší pojetí domova, a proto má velkou roli na jeho prožívání a konstruování. Troufám si tvrdit, že čím je lokalita geograficky rozsáhlejší a vzdálenější nejužšímu pojetí – budově, tím se snižuje intenzita prožitku domova. Někteří participanti zmiňovali pocity „jako doma“ i ve spojitosti s Českou republikou, ale pouze v rámci kontextu cestování.

Obr. č. 1: Zahrada s altánem v domově pro seniory. Staženo z webových stránek domova⁴ na žádost participantky Boženy.

V průběhu života se požadavky participantů na oblast proměňovali, a to v závislosti například na potřebě využívání služeb, institucí nebo na nabídce pracovních míst a preferencí týkajících se životního prostředí. Prostor kolem nás utváří nejen vztah k domovu, ale i každodennost, díky které se zpětně domov ustavuje. Celkem přesně vztah k domovu na základě budovy shrnuje mladý muž Josef, žijící v bytě v pronájmu:

„Pokud někdo žije v domově, který je umístěn v budově, která mu po všech stránkách vyhovuje, to znamená, ať už někdo, kdo je městský typ, rád žije v bytě, tak určitě bude mít ten vztah k tomu domovu lepší... Současně člověk, který chce žít na vesnici, mít kolem svého domu

⁴ Zdroj: Domov důchodců sv. Zdislavy Červená voda. (12. 6. 2023) *Letní zahrada 2023*. [citováno 14. 3. 2024] Dostupné z: <http://www.domov-svzdislavy.cz/fotogalerie/domov-a-jeho-okoli/event/0613>

zahradku, tak nachází domov v nějakým hezkým venkovským stavení.“

(Josef, 29 let)

Josefova formulace, že domov nacházíme není tak úplně přesná. Již z teoretických zdrojů víme, že domov z pravidla vždy někde prožíváme (nebo jsme prožívali a za domov to místo stále považujeme), spíše se nám upravuje vztah k němu. Například pracující důchodkyně Eva, která nyní žije ve vlastním bytě, musela dojít ve stáří ke smíření se svou situací, přesto se ale stále cítí doma:

„No, tak začátek určitě nebyl nějak lehký, protože jsem vlastně žila na vesnici v baráčku, a přestěhovat se potom do města do paneláku je takovej skok. Myslela jsem si, že to bydlení pro mě není, ale s postupem věku a času...tak nějak si nemůžu dovolit postavit barák, tak jsem přijmula panelák a prostě jsem se s tím ztotožnila...“ (Eva, 65 let)

Budova a požadavky na ni jsou, jak se ukázalo, také ovlivněny tím, v čem se komunikační partneři narodili, nebo byli zvyklí vyrůstat. Rodný domov je zároveň prvním domovem a v rámci mého výzkumu se ukázalo, že nastavoval parametry pro výběr domova v dospělosti participantů (samozřejmě společně s dalšími faktory). V dospělém životě pro ně zůstal jakýmsi vzorem, který považují za normální a přijatelný. Nemohu přesně definovat onu závislost mezi podobou rodného domova a tím, jaký si později lidé vybírají, nicméně v datech se určitá spojitost ukazuje. Pokud byl tedy rodný dům vyhovující, tím spíše participantů tihnou k bydlení v domě i v dospělosti (ne vždy se to však musí uskutečnit) a obráceně. To stejné platí i v případě bydlení v bytě. Zároveň se také ukazuje, že pokud v domě/bytě žijí celý život, představa domova je s touto zkušeností provázána, a může být díky ní i definována. To se odráží ve výpovědi Kristýny, mladé ženy, která právě započala pracovní kariéru a prozatím ještě bydlí u rodičů:

„Je pravda, že jsem nikdy nebydlela v ničem jiném, než dům se zahradou [...]. Takže první půl sekundy, kdy mi někdo řekne domov, tak si pod tím vybavím dům.“ (Kristýna, 25 let)

U Kristýny jde zrovna o případ spokojeného bydlení, které je pro ni vyhovující ve všech směrech, tudíž i do budoucna by si jako domov představuje rodinný dům. Bezpochyby velkou roli zde hraje i zvyk, který Kristýnu drží u této vidiny domova.

Posledním důležitým faktorem domova, který aktéři ve vztahu k budově zmiňovali, je její stavební úprava, rekonstrukce⁵ a opravy. Již jsem psala o procesu zdomácnování, který je lidskou přirozeností. Ten probíhá kdekoliv, kde lidé žijí (ať už krátkodobě, dlouhodobě, dobrovolně či z donucení). Jedná se o snahu přizpůsobit prostory svým potřebám tak, aby byly praktické a zároveň se v nich člověk cítil co nejlépe. Do tohoto procesu řadím i rekonstrukci a stavební úpravy budovy. Při těchto činnostech, které jsou výraznější v případě bydlení v domě (protože většinou vyžaduje více úsilí a času kvůli své velikosti), se totiž upevňuje vztah a odpovědnost participantů k danému místu a budově, což v několika rozhovorech zaznělo. To souvisí s teorií place attachmentu, díky níž víme, že procesy spojené s místem hrají zásadní vliv pro náš vzájemný vztah. K tématu budování domova jsem se dostala hlavně se 40letým Filipem, jehož životní příběh je spletitý, ale zajímavý, protože má zkušenost s mnohým stěhováním (cca 12x) a také s výkonem trestu odnětí svobody na několik let. Po propuštění z věznice byl navíc okolnostmi přinucen žít na ulici a několik měsíců pobýval ve stanu u města. K této minulosti už se ale nerad vrací a kvůli častým přesunům pocit domova v této době příliš neprožíval. Další roky života strávil v různých nájemních bytech, ovšem před dvěma lety se mu naskytla pracovní příležitost

⁵ Ve smyslu stavební úpravy.

v obci o velikosti cca 400 obyvatel, kam se také přestěhoval do starého nájemního domku. Rozhodl se pro větší opravy a rekonstrukci, které mu postupně pomáhají si na místo zvyknout. Zároveň považuje toto místo za domov zejména od chvíle, kdy vybudoval funkční kuchyni a ložnici.

„A teď jsem rád za to, co mám, i když půlka baráku funguje a druhá ne, ale prostě nejsou na to peníze. [...] Pro mě to bylo třeba [pocit domova, pozn. autorky], když jsem dělal pokoj a tady tu kuchyň. Tak udělat si to tak, jak bych to asi chtěl já. [...] Ano, je to lepší tím, že můžu něco budovat. Já bych nedokázal, ani před tím se mi to nelíbilo, že nemůžu nic, přijdu z práce a sedím. Tady pořád je práce.“ (Filip, 40 let)

U Filipa také velkou roli hraje představa, jak bude dům vypadat, až se mu její podaří svépomocí opravit. Nicméně budova v jeho pojetí domova hraje zásadní roli a momentálně díky rekonstrukci aktivně tvoří jeho každodennost.

Shrnutí

Z této kapitoly tedy vyplývá, že budova je pro participanty nedělitelnou součástí pojetí domova, je jeho zmaterializovanou podobou společně s věcmi uvnitř. Aktéři do ní projektují své představy o domově, které mohou pramenit z jejich zkušenosti z rodného domova. Zároveň je pro ně budova konkrétním umístěním a ohraničením v prostoru, ve kterém jsou ukotveni, a ze kterého jako lidé vycházejí. Vztah k ní se utvářel zdomácňováním, zvykem, ale také procesem budování (rekonstruování atd.). Vnímání kvality domova je ovlivněno tím, jak je pro ně budova vyhovující, v jaké lokalitě se nachází a jakým způsobem s ní mohou nakládat. Lokalita se projevuje i v různém pojetí domova, kam aktéři řadí místo v blízkosti budovy, aktuální město, rodné město a v nejširším pojetí stát nebo například střední Evropu, což se projevuje zejména v kontextu cestování.

4.2. Význam hmotných předmětů pro konstruování domova

Na základě získaných dat rozdělím i tuto kapitolu na část věnující se věcem každodenní potřeby a část pojednávající o věcech s „větší“ hodnotou. Předměty tvoří v domově v podstatě vrstvy a jejich hierarchie se v různých kontextech proměňuje. Při rozhovorech byly zmiňovány věci zachycující vztahy s blízkými osobami, věci praktické, vzpomínkové, symbolické, okrasné nebo ty úplně esenciální. Souhrnně je pojmenovávám těmito názvy na základě významů, které pro participanty mají. Funkce těchto předmětů se pak mnohdy i překrývají napříč kategoriemi. Kontext je pro význam věci podstatný, jelikož v případě mého komunikačního partnera Filipa, který si prošel fází bezdomovectví, byly předměty zajišťující základní životní potřeby klíčové. V tomto období vlastnil opravdu minimum věcí a jediné vzpomínky a vztahy byly zmaterializovány do pár fotek a náhrdelníku od dcery, které s ním prošly i vězením. Kdežto aktéři se stabilním zázemím věci každodenní potřeby berou jako samozřejmost, u které si ani běžně neuvědomují specifické významy (většinou tyto předměty hodnotily jako praktické, protože jim usnadňují práci). O to více jsme se dostávali k věcem s osobními významy, ztělesňující vztahy a vzpomínky. Bylo zajímavé zjišťovat, že i čistě praktické nebo vyloženě nezbytné věci mají pro komunikační partnery velkou důležitost, ale jelikož jsou součástí každodennosti a rutiny, většina z nich tyto myšlenky formulovala nahlas poprvé.

Důležité je také říci, že domov se ukotvuje v prostoru díky budově a nabývá na fakticitě pomocí věcí, které do ní participanti umisťují. Je tedy i přenositelný (nejen) díky předmětům. Samozřejmě aktéři domov také zasazují do sítě vztahů, osob, zvířat atd. podle životní situace daného jedince. Dále se ovšem zaměřím na to, jakou roli zastávají převážně materiální objekty.

4.2.1. Věci každodenní potřeby a věci esenciální

Hmotné předměty, které jsou esenciální, a/nebo které používáme každý den, jsou kategoriemi, jež jsem jaksí uměle rozčlenila pro potřebu výzkumu. Jsou to skupiny navzájem propojené a nelze mezi nimi ve skutečnosti určit přesnou hranici, ale přece jen se ve výpovědích participantů objevila. Mohla bych spíše říct, že předměty pro život v podstatě nezbytné jsou podmnožinou věcí každodenní potřeby. Do esenciálních věcí může spadat například oblečení, nádobí, kartáček na zuby apod., ale zároveň jsou to pořád předměty, které používáme každý den. Navíc pro každého z aktérů se velikost kategorie esencialit měnila například dle jeho sociálního statusu, vrstvy, původu a zázemí i osobních preferencí. Má snaha o rozlišování těchto dvou skupin hmotných předmětů je motivována potřebou zachytit alespoň jemné nuance v jejich úloze při konstruování domova. Sami komunikační partneři totiž rozlišovali v rámci praktických předmětů tzv. „jádro“ a „nadstandard“. Přičemž jádro jsou věci pro domov nezbytné a nadstandard tvoří předměty, které nám usnadňují práci a zlepšují kvalitu života, nicméně nemusí být pro všechny samozřejmostí je vlastnit a není to ani mnohdy pro běžný život nutné.

Jak už jsem naznačila, věci tvořící pomyslné jádro sice aktéři také používají každý den, ovšem jejich absence v domově by byla velmi nepříjemná a z dlouhodobého hlediska nepřijatelná.

„Samozřejmě pokud člověk bude oprostěn od materiálních věcí, tak stejně bude mít v tom svém domově aspoň třeba deku, na které bude ležet, i kdyby nechtěl mít nic jiného. I kdyby nechtěl sbírat žádné věci, nechtěl mít nábytek, nechtěl mít televizi, knížky... Tak minimálně ten kartáček na zuby prostě bude v tom domově mít. Takže ano, ty věci tvoří ten domov.“ (Josef, 29 let)

Z pravidla tyto věci domov konstruuji a jsou jeho součástí, což Josef ve své výpovědi shrnul. V extrémních situacích již například zmiňovaného bezdomovectví (kdy i zde prožívání a konstruování domova existuje) se sice objem majetku mého komunikačního partnera zmenšoval na minimum, ale přece jen základní materiální vybavení vlastnil. Pro Filipa bylo před lety zásadní získání stanu pro přespávání, který dočasně utvořil jeho domov společně s batohem se základními předměty jako nádobí, deka, oblečení atd. Samozřejmě se stále nejednalo o soukromý, pohodlný ani ideální domov. Získání prvních věcí a alespoň minimálního zázemí bylo prvním krokem. Po nějaké době se Filipovi podařilo získat bydlení v nájmu a mohl se o konstruování domova znovu, v lepších podmínkách, pokusit. I dnes mu zůstalo přesvědčení, že člověku stačí základní věci jako je postel, stůl, židle, oblečení a vybavení v kuchyni nezbytně nutné pro přípravu jídla. Ovšem s jistotou bydlení a zlepšujícím se životním standardem a finanční situací se rozšiřuje i objem hmotných předmětů v jeho domě.

„Chtěl bych si pořídit počítač, ale to není životně důležitá věc. Kdybych ho od někoho někde sehnal, tak jo, pak bych si tady nechal udělat internet. A chci si koupit kolo. [...] Jestli je pro mě podstata nějaké oblečení... Značkové věci nepotřebuju k životu a tak...“ (Filip, 40 let)

Konstruování nebo re-konstruování domova je nepřetržitý proces, který zahrnuje i předměty v něm – jejich shánění, stěhování, opravy i jejich opouštění. Umožňují tak fungování domova, jsou spjaté s jeho existencí a utvářejí identitu jedinců, což se z dat jasně ukazuje. Participantů považují tyto věci za nezbytné pro svůj pobyt v domově. Předměty jsou tak dvojité konstruovány, jelikož je lidé vytvářejí, užívají a interpretují, ale zároveň věci mají vliv na jejich jednání (umožňují i podmiňují). Tyto vlivy jsou však většinou neuvědomované, stejně jako samotné hmotné objekty v domovech. Tím samozřejmě nechci říci, že by aktéři vůbec nevnímali jejich existenci, ale

v rámci běžného života si nevědomují jejich význam pro jejich domov a pro ně samotné.

„Ty věci, které jsou ten základ, tak to beru, že tam musí být, je to prostě standard, ale tak nějak chodím kolem nich, využívám je, ale neznamenají pro mě nic. Jsem ráda, že pro ten běžnej život je vůbec můžu využívat...“ (Kristýna, 25 let)

Uvědomění si důležitosti předmětů pro domov tedy u většiny participantů nastalo například v situaci stěhování, kdy docházelo k bilanci nad jejich užitečností, množstvím, hodnotou atd. Více se ke stěhování vyjádřím v pozdější kapitole, ale nyní se přesunu k věcem každodenní potřeby. Jak už jsem zmínila, jedná se o širší kategorii, která v sobě obsahuje i předměty esenciální. Definice těchto předmětů vystupující z dat je spojena spíše s jejich praktičností a schopností ulehčovat či zpříjemňovat život v domácnosti. Také není striktně omezena na obsah slova každodennost v názvu této kategorie. Ta především odkazuje na jejich každodenní přítomnost než na jejich faktické každodenní využívání. Mohou to být předměty „*technického rázu*“ jako například rychlovarná konvice, mikrovlnná trouba, vysavač a sušička. Dále třeba potřeby pro volný čas (knihy, sportovní náčiní, televize) nebo vybavení a nábytek sloužící pro odpočinek (křeslo, pohovka atp.).

Velikost sady těchto předmětů a její složení je velmi individuální, ale více či méně věci z těchto jednotlivých oblastí všichni participanté zmiňují.

„Co je pro mě důležité? Knížky. Na televizi se dívám pouze na Noe. Ta křesťanská televize. Tam jsou v neděli mše [...]. A jinak mě baví ležet a číst. (Božena, 87 let)

„Já se ráda obklopuju věcmi, které jsou, jak bych to řekla, technického rázu. Mít, já nevím, nějaký odšťavňovač, mixer, toustovač, vaflovač,

prostě takový všecko, co usnadní práci. [...] Není jedno co mám, protože ty věci mi slouží k užitku.“ (Eva, 65 let)

Obr. č. 2: Odkládací stolec s darovanou květinou svíčkou a oblíbenými knihami participantky Kristýny.

Důležitost těchto praktických předmětů pro komunikační partnery spočívá zejména v tom, že jsou aktivně využívány. Díky tomu se k nim ustavuje jejich vztah a zároveň se utváří každodennost domova. Každodennost je aktéry charakterizována pomocí hmotných objektů, vztahů, jednání a sociálních situací. Také má svůj řád, který umožňuje předvídatelnost a poskytuje pocit stability a bezpečí, což bylo ve výpovědích několikrát zdůrazňováno. Zároveň napomáhá normalitě. V tomto prostoru jedinci nepotřebují žádné ospravedlnění své existence ani jednání, a proto je pro ně domov z pravidla bezpečným ukotvením v prostoru⁶. A jak jsme již říkala, ačkoliv si praktické

⁶ Mluvím samozřejmě o pozitivních, respektive ideálních případech domova, ale jsem si vědoma i situací, které toto bezpečí narušují. Jako například domácí násilí, již zmíněné

předměty (nebo předměty obecně) v domácnosti participanti dostatečně neuvědomují, pokud je kvůli nim narušen tento řád, běžně kvůli jejich poruše nebo zničení, začínají si uvědomovat i jejich význam. V případě, že se jedná o jádro věcí a/nebo věc každodenní potřeby, po jejich opravě nebo nahrazení dochází k znovunastolení řádu a rutiny. Rutina je také v rámci domova důležitá, jelikož díky ní aktéři nemusí rozvažovat každý jednotlivý úkon a opět přináší potřebnou jistotu. V rámci rutinních činností figurují právě věci každodenní potřeby, jenž ji pomáhají udržovat nebo vytvářet. Pro participanty se jedná o důležitou součást domova.

„Jo, to ráno vstanu, umyju se, dám si kafe. A jak si dávám kafe, tak krmím rybičky. Večer zase začínají za pět sedm, tak to dávám rybičkám, hafanovi vlastně ráno při kávě a večer taky granulky...“ (Filip, 40 let)

„Takže pak se zase už těším na to svoje. Tam mám prostě ty věci...potřebuji třeba něco na odlíčení a všechno vím, kde co mám. [...] Když něco potřebuju, co neočekávám, že budu potřebovat, tak vím, že to tam někde najdu v těch místnostech. Takže už se pak těším zase zpátky na takový to svoje, jo. Na takový to pohodlí.“ (Kristýna, 25 let)

Rutinu lze také dobře demonstrovat v případě odjezdu na dovolenou, nebo na pracovní cestu, jelikož se většinou alespoň částečně naruší. Komunikační partneři musí dobře volit předměty, které budou cestovat s nimi, protože mohou být přesunuty jen v omezené míře. Ve většině případů se jedná o praktické potřeby spíše esenciálního charakteru a o předměty pro volný čas. Po návratu domů se opět obnovují obvyklé činnosti a využívání věcí, na které jsou zvyklí. Rutina nemusí být vždy čistě pozitivní nebo prospěšná a někteří lidé ji po čase chtějí narušit záměrně, například dovolenou (to odpovídá

bezdomovectví a nutnost spolubydlení s osobami, které bychom si v příznivých podmínkách nevybrali. Nebo také bydlení v lokalitě, která je potenciálně nebezpečná.

výpovědi Kristýny), ale v rámci domova to nikdy nemůže směřovat k úplnému chaosu (rutinu a řád zdůrazňovala především Eva). Součástí životní ustálenosti může pro někoho být ale i zmíněné cestování. Jako například pro Pavla, který kvůli své profesi často jezdí do zahraničí na několikadenní služební cesty. V rozhovoru tak popisoval, že za 20 let, co tyto cesty absolvuje, se tak trochu staly jeho rutinou. Nicméně stále si úplně nezvykl a pociťuje negativa s odjezdy spojená.

„Do určitý míry si na to zvyknete... Ono, je to cestování ubíjející. To, co by se stávalo rutinou, zase ten nekomfort toho, že prostě odcházíte a nebudete nějakou dobu doma, tak tam určitě je. Nezmizelo to. Jsou momenty, kdy to je silnější, kdy to je slabší... Nejhorší je to tím, jak je to daleko, a ne vždycky jste svým pánem, abyste na nějakou událost, která se v tom širším domově děje, mohla přijet. To je na tom nejhorší.“

(Pavel, 49 let)

Pavel zde naráží především na vztahy a vazby mezi ním a členy domácnosti, protože souvisejí i s jeho celkovým pojetím domova, jako místa, které je tvořeno rodinou. Předměty hrají jen dílčí roli a v případě cest jsou pro něj důležité zejména praktičností.

Co nesmím opomenout je také rutina utvořená v podstatě z vnějšku. Tedy řád, který nastavuje pro jedince instituce. Nyní vynechám Filipův příběh o trestu odnětí svobody (ke kterému se jen velmi nerad vrací), přestože i ve věznicí probíhaly procesy zdomácnování, nikdy se jako doma necítil, ani nemohl. Chci zde hovořit o zkušenosti paní Boženy z posledních let, kdy byla okolnostmi donucena přesunout se do domova pro seniory⁷. Po smrti manžela jí syn nabídl bydlení u něj, ale bohužel kvůli nemoci po zhruba 8 letech zemřel a paní Božena neměla nikoho, kdo by se o ni mohl postarat a v dosavadním

⁷ O prostoru a věcech v kontextu stáří obecně více v Sýkorová, D. (2008).

domě dlouhodobě také nemohla zůstat. Díky známému dostala velmi rychle místo v domově pro seniory kousek od svého rodného města. Zde již žije třetím rokem a má pokoj pouze pro sebe, což velice oceňuje. Harmonogram jejího dne je od té doby upraven a vychází především z řádu instituce. Volnočasové aktivity si pak může libovolně určit a programy například o svátcích jsou pro všechny klienty dobrovolné.

„Chodím na trénování paměti každý týden. [...] Každý pátek odpoledne ve čtyři hodiny máme bohoslužbu. [...] No a máme cvičení, ale já někdy jdu, někdy nejdu...“ (Božena, 87 let)

Každodennost se jí tedy velmi proměnila, a co se týče jídla, úklidu a různých programů, má jasně stanovenou časovou osu. Oproti životu ve své domácnosti se nicméně už nemusí starat o vaření, praní ani větší úklid, což ji vzhledem k zdravotnímu stavu vyhovuje. Ve svém pokoji, který s nikým nesdílí, si pak může zbytek dne plánovat dle svého, včetně návštěv rodinných příslušníků o víkendech. Jelikož si paní Božena nesměla s sebou vzít, kvůli menším prostorům jejího nového pokoje, příliš mnoho věcí, zůstal jí jen nutný základ oblečení, knih a věcí, které pro ni mají citovou hodnotu. Vybavení jejího pokoje pak mimo jiné tvoří stůl se židlemi, rychlovarná konvice, lednice, televize, starý šicí stroj a police s knihami. Tyto předměty jsou pro její každodenní potřeby důležité, jelikož si například může nechávat na pokoji jídlo, uvařit si čaj nebo kávu a zkrátit si mnohdy dlouhé chvíle. Zároveň si ale musela zvyknout na úplně nové prostory a předměty. Z počátku, jak popisuje, to pro ni bylo všechno velmi těžké, nicméně i nadále je její definice domova založena na rodinných vztazích a přátelstvích. Nikoliv však na zakořeněnosti v místě původního domova nebo materiálních objektech (což možná také souvisí s její bohatou zkušeností se stěhováním). Po seznámení se s dalšími klienty domova pro seniory si tedy poměrně rychle zvykla na novou situaci. Věci jsou pro ni

do jisté míry také důležité, ale jedná se zejména o kategorii předmětů, kterou chci popsat v nadcházející kapitole.

4.2.2. Věci se symbolickou, vztahovou a vzpomínkovou hodnotou⁸

Další velkou skupinou jsou hmotné statky, které v sobě nemusí obsahovat příliš praktického smyslu pro domácnost (někdy dokonce vůbec žádný), ale spíše hodnotu spojenou se vztahy, vzpomínkami nebo jsou určitým hodnotovým symbolem. Je to jeden z nejdůležitějších druhů věcí, který se z pohledu participantů v domovech nachází, a to ne ve smyslu, že by bez nich nebylo možné žít, ale že jsou pro jedince často důležitější než předměty esenciální. Jak jsem již naznačovala výše, aktéři jim dávají přednost právě v případech nějaké krizové situace, kdy jsou nuceni rozmýšlet, jaký majetek si mohou nechat. Proto například Filip prošel vězením i bezdomovectvím s pár fotkami a náhrdelníkem od dcery, zatímco ostatní předměty velmi často opouštěl, měnil a znovu kupoval.

V části takových věcí mohou být uchovány například vzpomínky na místa, osoby, zvířata či zážitky. Dotyčný předmět tak pomáhá vzpomínku si vybavit a je její zmaterializovanou podobou. Pro participanty se jednalo především o fotografie, suvenýry z cest nebo věci z dětství (překvapivě se objevila i zmínka o oblečení). Také to byly často věci nesehnatelné a neobnovitelné (a pokud by se daly koupit, nebudou pro aktéry obsahovat tutéž hodnotu).

„Tak ty fotky, to jsou věci, který jsou hůř nahraditelný. Některé z nich jsou vyfoceny, já nevím v situaci, kdy třeba člověk nemá žádnou jinou

⁸ Celou tuto kategorii věcí by se dalo označit jako symbolickou, ale já toto označení vyhrazuji pro předměty, které mají pro člověka charakter symbolu (kříž pro křesťany atd.). Rozdělení vzniklo na základě výpovědí participantů, respektive jimi pojmenovaných významů k věcem.

kopii. Pak představují nějaký tvůj zážitek ze života, který si chceš připomínat...“ (Josef, 29 let)

Takto uložené vzpomínky jsou důležité zejména v pozdějším věku, kdy jsou připomínkou i dávno zapomenutých domovů, situací atd., jako v případě Boženy, která si do domova seniorů převezla okolo dvacet fotoalb, jenž zachycují téměř celý její život a rodinu, a stále jsou součástí jejího domova. Skrze tyto předměty se ukazují konkrétní osobní pouta k nejbližším lidem, ale i k místům. Ačkoliv jsem se s paní Boženou viděla poprvé, hned mi desítky fotek ukázala a odkazovala se na místa a zejména na osoby, které jsou pro ni v životě důležité. I důchodkyně Eva se odkazovala k minulosti:

„Mám od malička, mám ho v šuplíku, mám medvídka. Takovýho olysalýho chudáčka. Od mimina jsem s ním spávala. A mám ho pořád v šupletí.“ (Eva, 65 let)

Z určité nostalgie uchovává svého prvního plyšového medvídka, protože jí připomíná její bezstarostné dětství. Asi nejvíce ale dům na vesnici, na který byla v mládí zvyklá a v současnosti jí chybí. Nicméně je pro ni již ve stáří nedosažitelný.

Věci, které odkazují k dalším významným osobám v jejich životě mají pro komunikační partnery vztahový charakter. Může se jednat o dary, pozůstalost, výrobky, zkrátka vše, co je s danými lidmi propojuje. Pro valnou většinu mých participantů tvoří tento typ předmětů, společně se zmaterializovanými vzpomínkami, nejcitlivější, nejsoukromější a pravděpodobně i nejdůležitější část hmotného domova. V rámci mého výzkumného vzorku se totiž ukázalo, že vztahy a rodina jsou základními stavebními kameny velké spousty domovů. Například i Eva, která žije v bytě sama uvedla, že by se nikdy nezbavila věci „*po svém stařečkovi*“, protože jí ho

pořád připomínají a jsou součástí jejího domova. Podobně osobní jsou některé předměty také pro Kristýnu:

„Taky mám v pokojičku po prababičce i po babičce vázičku. Tak vlastně pořád je to hmotná věc, ale furt mi to připomíná to, že toho člověka... že pro mě byl důležitý, že jsme spolu měli hezký vztah, že ten člověk mě měl rád, já jsem měla nebo mám ráda ho...“ (Kristýna, 25 let)

U Josefa zase hraje důležitou roli společně strávený čas se svojí přítelkyní, proto pro něj mají velký význam například puzzle, které společně složili a nyní je má ve formě obrazu na stěně. Jedná se tak o materiální podobu společného času a úsilí. Díky těmto předmětům si participantů uvědomují vztahy vůči blízkým osobám, mohou je posilovat a zároveň jim utváří domov a vztah k němu. To výrazně vystupuje z výpovědí Kristýny, která má v pokoji vystavených několik fotografií s kamarádkami, což jí symbolizuje vzájemné vztahy.

V neposlední řadě, ve spojitosti s konstruováním domova, aktéři zmiňovali předměty se symbolickým charakterem. Ty jsou v podstatě zástupným symbolem některých jejich hodnot a vyjadřují přesvědčení, víru atp. Jsou tak spjaty s osobou daného jedince a tvoří jedinečný charakter domova. U participantů se jednalo například o brož s českou vlajkou, náramek ve tvaru grafu srdečního rytmu nebo o medaili dárce krve. Každá z těchto věcí symbolizuje kus jednotlivých osobností. Nejvýrazněji se symbolické věci projevovaly v souvislosti s náboženskou vírou paní Boženy, která svůj pokoj vybavila dřevěným křížkem nad dveřmi, růžencem a biblí. Také je zvyklá v televizi sledovat nedělní mše a o křesťanských svátcích poslouchat na svém magnetofonu pašije nahrané na kazetách. Předměty s touto symbolikou jsou s jedincem vzájemně konstruovány, a dokonce o něm na první pohled dokáží

mnohé prozradit. Uvnitř domova jsou mnohdy demonstrací hodnot a zároveň díky nim jsou hodnoty zpětně utvrzovány, jako v případě Boženy.

Ještě bych neměla úplně z této kapitoly vynechat věci, které mají čistě estetickou funkci. Ty se v jednotlivých výpovědích objevovaly velmi výjimečně. Může se samozřejmě jednat o tytéž předměty, jako jsem zmínila v předchozích odstavcích (například obraz z puzzlí apod.). Nicméně se může také jednat o hmotné statky, které neplní žádný jiný účel. Z rozhovorů vyplynulo, že to pro aktéry není příliš důležitá kategorie. Tvoří pomyslnou nadstavbu důležitějším věcem a jsou pořizovány většinou až v momentě, kdy jsou zajištěny ostatní základnější potřeby. Jednalo se především o malé doplňky, ozdoby do knihovny, na dveře nebo na poličky, dále obrazy, plakáty a například i květiny. V domácnosti Filipa se nyní žádné ozdoby, obrazy atd. nevyskytují, jelikož si postupně teprve pořizuje základní vybavení. Ale například Eva si na výzdobě potrpí, a i proto vyfotila své květiny (viz. obr. č. 3), jenž jí zútulňují byt. V rámci rozhovoru s ní jsme se však nedostaly k jediné zmínce o nich.

Obr. č. 3: Pokojové rostliny participantky Evy, které jí zútulňují obývací pokoj jejího bytu.

Estetická funkce věcí je však podstatná v procesu zdomácnění prostoru, jelikož napomáhá konstruování osobitého a příjemného prostředí, které u některých jednotlivců navozuje silnější pocit domova. V rozhovorech zaznívalo ve spojitosti s dekoracemi „*udělat si to podle sebe*“ nebo „*trochu si to vyzdobit*“. Množství i přisuzovaná důležitost těchto předmětů je ovšem opět individuální.

Všechny skupiny výše uvedených hmotných statků představují materiální složku domova, ovšem v praxi nejsou jednotlivé kategorie tak snadno rozlišitelné. Navzájem se totiž často prolínaly, a pro každého jednotlivce nabývaly osobitého významu a důležitosti. Nicméně se podílejí na konstrukci domova a jejich vlastníci se k nim vztahují. Tím také upevňují svůj vztah a vytváří pocit domova. Skrze jejich existenci v domově se odráží hodnoty, postoje i sociální postavení jedince a zároveň je zpětně utvářena jeho identita.

4.2.3. Preference hmotných předmětů v domácnosti

Z mých dat se ukazuje, že participantů vymezují domov oproti vnějšímu světu mimo jiné tím, že jim poskytuje pocit bezpečí, pohodlí a možnost odpočinku. Prostor a předměty v něm, které slouží ke spánku a relaxaci tak figurují mezi nejoblíbenějšími věcmi v domově. Značí také hranici mezi prací a odpočinkem, což je kontrast, který se promítá do rozmístění místností a nábytku. V dnešní době, kdy je běžná i práce z domova, jedinci v něm z pravidla rozlišují místo a předměty pro práci a pro volný čas. Nezřídka se v domácnostech potkávám s pracovním, nebo alespoň pracovním stolem. Tyto předměty potažmo místnosti však nebývají určeny k odpočinku. K těmto účelům jsou obligátně využívány nejrůznější pohovky, křesla, postele atd., které výrazně vystupují mezi používanými a oblíbenými předměty komunikačních partnerů. Pro Filipa, který má náročnou práci je odpočinek

doma stěžejní, a proto velkou část roku využívá svůj nový přístřešek na zahradě.

„Jsem si udělal altán. Já tam mám lehátko a ona [pes, pozn. autorky] tam má pelíšek. [...] Tam si sednu, zakouřím si, dám si kafe a jdu dělat. Mám tam nějakou zahrádku.“ (Filip, 40 let)

Možnost mít „svoje místo“ pro oddech je zásadní i pro Kristýnu, která se s věkem odpoutala od svého dětského pokoje a pohodlí v něm, a nahradila jej sedačkou v obývacím pokoji. Ta symbolizuje chvíle relaxu při čtení knih a sledování televize. U Pavla se jedná zase o pohovku a knihovnu, která obsahuje spousty knížek pro volný čas, ale zároveň slouží jako podklady pro pracovní tvorbu.

Preferované předměty jsou průřezem předchozími kategoriemi. Ale nebyly jimi věci pro život nezbytně nutné, jelikož jsou v domovech zakořeněny nejspíš až příliš automaticky a v podstatě z nutnosti. Oblíbené předměty komunikačních partnerů spíše souvisely s volnočasovými aktivitami. Proto jsou pro Josefa důležité deskové hry, které v sobě snoubí jak jeho pojetí odpočinku, tak společný čas s rodinou nebo přáteli. Podobně to má i s herní konzolí nebo počítačem, ale i knihami u kterých odpočívá po pracovním dni.

Autorka: „Něco, na čem vám fakt záleží? Díváte se na deskové hry, takže nějaká z nich?“

Josef: „Asi jo. Asi nějaká z deskovek by byla jednou z těch věcí bezpochyby. [...] Nějaké knížky... sérii Pána prstenů. Steam deck [herní konzole, pozn. autorky].“

Červená nit, která zmíněné předměty pojí je tedy obecně volný čas a koníčky. A aktéři zmiňují jejich podstatu pro domov právě jako vymezení vůči pracovní době, protože je svým způsobem pevně stanovena, kdežto volnočasové aktivity jsou v režii jednotlivce nebo rodiny. Zajímavé bylo, že nikdo

z participantů v rozhovorech nezmínil svůj mobilní telefon, který všichni každý den používají. Těžko říci, jestli to souvisí s tím, že jej nepovažují za součást domova (ale spíš sebe) či si kvůli každodennímu využívání jeho důležitost tolik neuvědomují.

Obr. č. 4: Sběrka deskových her participanta Josefa, který s nimi tráví volný čas s přáteli a rodinou.

Oblíbenost předmětů spočívala také v tom, že je aktéři dobře znají a používají je. Jsou na ně zkrátka zvyklí. Ani jednou jsem se nesetkala s oblíbeným předmětem, který by nebyl alespoň občas využíván. Jednalo se o věci, které si participant vybral na základě preferencí a potřeb, nebo jim byly darovány z podobných důvodů. Také jsou součástí každodennosti, přestože mohou být využívány převážně jen o volném čase (viz. knihy, hry apod.). Ačkoliv to nikdo z participantů explicitně neřekl, z analýzy rozhovorů vyplynulo, že právě tyto předměty dělají domov domovem.

4.2.3.1. Kdybyste si mohl/a nechat jen jednu věc, jaká by to byla?

Nadpis této podkapitolky jsem zvolila schválně přesně tak, jak zněla závěrečná otázka mých rozhovorů. Ačkoliv jsme se s komunikačními partnery dostávali k tématům, která během rozhovoru nastolili oni, tuto otázku jsem položila vždy a všem stejně. Bylo velmi zajímavé sledovat, byť je to hypotetická situace, jak těžký pro ně byl úkol, zvolit pouze jednu věc. Také k tomu přistoupil každý po svém. Někdo volil čistě z praktických důvodů, někdo kvůli citové vazbě k předmětu a jiní pro její oblíbenost. Často nakonec ale vyjmenovali věcí více. Pokud pomínu domácí mazlíčky, které by si jejich majitelé vzali s sebou vždy, některé odpovědi vypadaly následovně:

„Jako, jádrem toho domova je asi postel, no. Takže jako domov v domově je postel, takže asi postel. [...] Kdyby to byly místo, tak bych se strašně muset rozhodovat mezi těma dvouma místama toho posezení, kde sedáváme, si tam čteme, grilujem, povídáme si. [...] Ale vzadu je to prostě takový uzavřenější, tak bych, už jsem se teď pevně rozhodl pro tu zadní část.“ (Pavel, 49 let)

„Takže bych si vzala knihovnu. Ty poličky, kde mám ty knížky, protože knížky jsou takový moje potěšení v životě.“ (Kristýna, 25 let)

„Vzala bych si nejspíš fotku syna a manžela...“ (Sofie, 47 let)⁹

„Bibli. [...] Já už ji mám přečtenou dvakrát. A potom, co bych si ještě nechala? Ted' nic nepotřebuju.“ (Božena, 87 let)

⁹ Sofie je 47letá žena, Romka, žijící v malém městě s rodinou, která je pro ni to nejdůležitější. Z osobních důvodů si však nepřála být více v této práci přímo citována.

„Nebo bych si vzal třeba, já osobně nějakou hru, o které vím, že bych ji prostě nedokázal už nahradit. Kterou bych dokázal nahradit, nebo věc, kterou bych dokázal nahradit tak ve stavu nouze neodnesu.“

(Josef, 29 let)

Obecně bych mohla říct, že se jednalo o věci, které daného člověka nebo jeho zájmy dobře vystihují, ačkoliv to mohu posoudit pouze na základě jednoho rozhovoru. A opět souvisí s jejich pojetím volného času.

Shrnutí

V rámci této kapitoly jsem materialitu domova zúžila na hmotné předměty v něm. Ty jsou nadále členěny, na základě výpovědí participantů, na předměty esenciální a každodenní potřeby, dále symbolické, vztahové nebo vzpomínkové hodnoty. Nelze je však dost dobře rozdělit pouze na základě těchto významů. Všechny se podílí na konstrukci domova a ustavování každodennosti. Ve výpovědích však mírně vystupovaly do popředí věci pro volný čas. Hmotné předměty, jejich existence v domově (dalo by se možná říci i jejich vlastnictví¹⁰) a vztah k nim jsou důležité jak pro domov, tak pro jedince. Fráze „patří to ke mně“, „jsou součástí mě“ a „jsou jenom moje“ se v rozhovorech vyskytovaly četně. Věci tvoří určité vrstvy materiality, ani ne podle jejich nutnosti je mít, ale spíše podle osobní důležitosti, které pro jedince nabývají v různých kontextech (bezdomovectví, stabilní bydlení, domov pro seniory, stěhování atd.). Proto jsou pro aktéry také velmi důležité objekty, v nichž jsou symbolicky ukotveny vzpomínky, vztahy nebo životní preference.

¹⁰ Tomuto označení se záměrně vyhýbám, jelikož nemám jediné potvrzení předpokladu, že by vlastnictví věci pozitivně umocňovalo vztah k ní.

V rámci života jsou nezbytné i chvíle odpočinku, které mohou domovy zajistit, přičemž klíčovou roli hrají věci pro volný čas a prostory umožňující soukromí anebo pohodlí.

Obr. č. 5: Postel, která je pro Pavla nejen symbolem odpočinku, ale také jádrem domova.

Díky tomu je vytvářen či posilován kladný vztah participantů k domovu jako bezpečnému útočišti. Věci jsou tak jakousi součástí větší stavebnice, která tvoří domov. Bez nich domov s největší pravděpodobností nezanikne (ve výpovědích byl domov bez věcí stále utvářen vztahy), ale může se změnit jeho podstata a tím spíše intenzita nebo kvalita vazby k němu.

4.3. Proces re-konstruování domova a „zvykání si“

Přirozenou součástí života je i opouštění domova. Pokud je trvalé, v případě stěhování, dochází k situaci, kdy v daném místě domov přestává existovat a v novém místě začíná jeho konstruování. Jedná se o pozvolné procesy, zejména ty psychologické, které provází období zvykání si v novém prostoru.

„Fakticky se tím domovem stane, podle mě v momentu toho, když si přestěhuješ ty věci a přemístí se s tebou tvoje rodina, fakticky. Mentálně se tím domovem stává v souvislosti s kvalitou toho bydlení.“ (Josef, 29 let)

Kdežto faktické přesunutí hmotných statků může být proces velmi rychlý, ale o nic méně náročný. Samozřejmě velkou roli v tom hraje jak budova, tak její geografická poloha.

„Než jsem si zvykl? Ono to trvalo. Trvalo to tři měsíce určitě až jsem si zvykl prostě. Díra světa, bez obchodu, bez ničeho. Autobusy jako nic.“

(Filip, 40 let)

Kromě Kristýny měli zkušenost se stěhováním všichni komunikační partneři, a to dokonce v průměru více než pětkrát. Přesouvali se převážně na větší vzdálenosti, ale někteří i v rámci obce, kde již bydleli. Důvody stěhování byly (mimo osamostatnění od rodičů) například partner/ partnerka (společné sestěhování), pracovní nabídka, společně s/ kvůli rodině (dokonce i kvůli neshodám mezi příslušníky domácnosti) nebo za celkově lepšími podmínkami bydlení (větší prostory atd.). Všichni (až na Kristýnu) uvádějí, že si museli projít fázi zvykání si, která byla pro každého jinak náročná a dlouhá. Jejím urychlení napomáhala několik aspektů. Třeba zkvalitnění životních podmínek a bydlení, zlepšení finanční situace nebo vztahů v rámci domácnosti, přesun do lepší nebo dokonce preferované lokality, vlastnictví objektu...

„Tak si člověk podle mě, v té první části života, podvědomě představuje, že tam prožije celý život. Nebo já to tak mám. Já nejsem moc pro stěhování. Já nemám moc stěhování rád. [...] Je to takový předěl, který pro mě není nikdy úplně příjemný.“ (Pavel, 49 let)

Tento Pavlem zmíněný předěl se netýká jen místa a budovy, ale také hmotných předmětů, které jsou v nich obsaženy. Participanti zvažují, které věci jsou nezbytné nebo jinak důležité, a kterých se mohou zbavit, protože už ztratily svůj význam a jejich existence již v domově není podstatná. Pro zvyknutí si hrají hmotné statky také podstatnou roli. Na příkladu Kristýny lze

vidět, že neuvažuje o zbavování se věcí, jelikož je na ně velmi vázaná. Pro své budoucí stěhování plánuje si vzít všechny s sebou, aby jí usnadnily celý proces.

„V té prvoční chvíli změny bych si to svoje klidný místo vzala s sebou a přenesla ho do toho nového místa než bych se jako během třeba pár dnů, týdnů nebo měsíců adaptovala na to nový prostředí. Protože by tam právě byly ty jiné stěny, tak bych tam měla aspoň ty věci.“ (Kristýna, 25 let)

Při re-konstruování domova jsou známé věci pro většinu aktérů klíčové, jelikož jsou na ně zvyklí a dokáží jim rychleji zdomácnit nové prostory. Jedinou výjimku tvořil Filip, který byl kvůli trestu odnětí svobody nucen většinu svého majetku opustit, a od té doby mu nečiní problémy věci při stěhování zanechat na původním místě. Což poté ještě mnohokrát zopakoval.

Nemohu opomenout také vztahy, protože ve výpovědích zaznívalo, že při stěhování je jednodušší mít s kým tento proces sdílet a nový domov konstruovat. U Boženy bylo v prvních chvílích v domově seniorů velmi těžké zejména to, že zde nikoho neznala a její rodina ji nemůže navštěvovat příliš často. Zároveň se neupíná k věcem nebo domácím mazlíčkovi (jako tomu je u Evy), ale ke své víře – svůj osud tedy bere jako „*vůli Boží*“. Zmiňuje, že si zvykla hlavně díky známostem, které si vytvořila a díky programům, jenž ji naplňují volný čas. Odlišnou zkušenost má Pavel, který se z rodného domu přestěhoval rovnou do domova své partnerky a jejích dvou dětí. Popisuje, že tam již byl domov vytvořen o něco dříve, než se k němu připojil, a tak neprocházel celým procesem konstruování od začátku. Dokonce tvrdí, že se pro něj tento byt stal domovem okamžitě po přestěhování. Nejspíš to souviselo s tím, že mu nový domov po všech stránkách vyhovoval. A ačkoliv výrazně změnil lokalitu i typ budovy, nový vztah mu, dle jeho slov, pomohl si velmi

rychle zvyknout. Pavel v této době již také vlastní dům v zahraničí, pro něj tzv. „domov v očekávání“, kam se časem plánuje přestěhovat. Zatím jej využívá několikrát ročně jako místo pro odpočinek a dovolenou¹¹. Mluví o něm však jako o domově (přesněji „polo- nebo semi-domově“) a také se tam obdobně cítí.

Ale já se určitě z Chorvatského domu nikdy netěším, protože nemám pocit, že nejsem doma. Když bych to měl definovat, tak tam ten řád si taky člověk nastavuje sám, nebo má tam... má tam nastavený ten chod tý domácnosti tak, jak chce, no. (Pavel, 49 let)

Z mého krátkého pobytu v malé obci na východním Slovensku, kde jsem vedla několik rozhovorů s Romskými obyvateli, jsem získala podobnou kategorii „domova v očekávání“. Jejich příbuzní, respektive potomci, se v dospělosti rozhodli vycestovat do zahraničí (převážně do Anglie nebo Irska), kde se snaží vydělat dostatek peněz, které zpátky investují do stavby domu na Slovensku. Bylo až bizarní, kolik takto rozestavěných domů, hrubých staveb, bylo rozeseto v okolí obce. Bohužel jsem nemluvila přímo s lidmi, kteří se vrátili ze zahraničí a mají tuto zkušenost, takže nemohu posoudit, jestli tento „domov v očekávání“ opravdu za domov považují už v této fázi. Pro jeho pojetí je to i tak zajímavá informace, jelikož důvod návratu zpět na Slovensko, byla u většiny touha vrátit se „zpět ke kořenům“ a být společně se širší rodinou. Pojetí takového domova zní více široce, možná se vztahuje spíše k rodnému městu nebo zemi a tato potřeba vybudovat zde na dálku domov může být sycena idealizovanými vzpomínkami na domov a dětství. Poměrně často jsem se ve výpovědích setkala i s finančními otázkami. Práce v zahraničí je mnohdy daleko lépe ohodnocená a pracovníci také využívají výhodných kurzů pro převádění měny. Proto je běžnou praxí pobývat určité období v zahraničí, posílat rodině domů část peněz, nebo z nich financovat stavbu nového

¹¹ Spíše hovoří o paralele s pojetím tohoto domu jako chalupy, kam také lidé většinou nejezdí na větší část roku, ale přesto je to pro ně zdomácnělý prostor – možná také domov.

domu/bytu. Pro jednu ze slovenských komunikačních partnerek byla cesta za prací do Irska snaha vydělat si dostatek peněz, ale vrátila se z toho důvodu, že je její pojetí domova silně spojeno s rodinou, která zůstala na Slovensku.

Stěhování ve výsledku spočívá v ukončování a navazování domova za pomoci vztahů, hmotných předmětů, budovy a okolí, nastolení řádu a ustanovení rutiny, což se ve všech výpovědích promítalo. Domov se konstruuje také v procesu zvykání si, jehož délka závisí jak na individuálním nastavení člověka, tak především na kvalitě nebo intenzitě jednotlivých výše zmíněných aspektů, které domov také tvoří. Po této fázi, kdy se obnoví řád hovoříme o procesu habitualizace, který podporuje rutinní fungování domácnosti. Participanti zmiňují především termíny jako řád, „*to moje*“ a „*klidné místo*“.

4.4. Definice domova

Tuto poslední kapitolu píši jako určitou paralelu ke kapitole v rámci teoretické části této práce, zabývající se aspekty domova. Ačkoliv jsem se ve výzkumu zaměřila na materialitu, v nestrukturovaných rozhovorech jsme se nevyhnuli ani ostatním podstatám domova. Abych zjistila, jak lidé definují domov, ptala jsem se nejen svých participantů, ale také náhodných osob v průběhu tvorby dat. Těchto drobnějších rozhovorů s jedinou otázkou jsem provedla okolo třiceti, ale k mému zklamání jsem dostávala často opakující se odpovědi. U mých hlavních participantů vypadaly některé definice následovně:

„Pod pojmem domov si představím místo, kde žiju, kde je mi dobře. [...] Je to místo, kam se člověk dennodenně vrací. [...] Ty věci jsou jeden z těch hlavních aspektů. [...] Domov je tam, kde má prostě rodinu, partnerku nebo děti, mazlíčka. Když nebude mít ty věci, tak furt ten domov budou tvořit ty další aspekty.“ (Josef, 29 let)

„Kde jsem vyrůstala od malička. To je takový základ, kde se člověk může vrátet. [...] Já myslím, že klíčem je taková ta pohoda, že je mi tam dobře.“ (Eva, 65 let)

„Představím si rodinu. Aby tam byla harmonická atmosféra. Takový to spíš, co je ve vzduchu. Ty vztahy, klid, pohoda, porozumění, takový to bezpečný místo.“ (Kristýna, 25 let)

„Tam, kde jsem spokojený. Přijdu, uvařím si, umyju se, odpočinu.“
(Filip, 40 let)

„V první řadě ty lidi a ty vztahy s těma lidma, který jsou propojený se vzpomínkama.“ (Pavel, 49 let)

V rámci delších rozhovorů se mi podařilo také odkrýt, že pokud se komunikační partneři více zabývali přemýšlením o domově, došli ve většině k závěru, že věci zde přesto do jisté míry figurují. To jenom odráží již můj dřívější poznatek, že běžně si aktéři materiální statky neuvědomují natolik, aby pomocí nich definovali svůj domov.

Během drobného dotazování jsem došla k obdobným závěrům. Na otázku „Co pro Vás znamená domov?“ byly nejčastějšími odpověďmi rodina, vztahy, dům a bezpečí. Domov byl charakterizován také jako místo „kam se každý den vracím“, „kde je mi dobře“, „kde mám své věci“, „kde je můj úkryt“ a „kde trávím hodně času“. Velkou kategorií jsou také vjemy, které domov utváří. Odpovědi obsahovaly potřebu v domově prožívat pocity jistoty, pohodlí, lásky, klidu a radosti. Od domova jsou tedy na základě mého výzkumu očekávány veskrze pozitivní atributy. Jedná se také o místo, které je pro jedince útulné, známé, kde mají soukromí, jistotu a řád.

Z dat vyplynulo, že domov je konkrétní místo, které v sobě obsahuje vztahy, rodinu a věci. Vzniká postupně díky prožívání, každodennosti, rutině a skrze akt zdomácnování. Formují ho také vzpomínky, významy, paměť, emoce... Participantů konstruují domov společně s předměty a vztahy v něm, a to vše zpětně utváří i jejich identitu. Do pojetí domova zasahuje také budova a její okolí, jež mohou pozitivně i negativně ovlivnit prožívání a vztah k němu. Materialita přesto v definicích nevystupuje tolik do popředí, jelikož předměty ani dům/byt¹² nejsou v každodennosti natolik uvědomovány, aby jim lidé přisuzovali nejdůležitější význam pro konstruování domova. Daleko více komunikační partneři domov charakterizují vztahy a pocity, přestože v důsledku je materialita neméně podstatná. Kategorie jako místo, budova, hmotné statky a vztahy, zážitky nebo vzpomínky od sebe ale nelze oddělit. Jsou propojené a všechny se podílí na konstruování domova. Samotní participantů proto také zdůrazňovali, že domov je pro ně souhrn všech těchto aspektů.

¹² Budova má spíše funkci ohraničení. To znamená, že umožňuje jedincům zúžit pojetí domova na konkrétní místo, respektive objekt.

5. Diskuse

Ve svém výzkumu jsem mimo jiné narazila na zkušenostní povahu domova ve spojitosti s budovou a bydlením v ní. Gibas (2017) se v rámci fenomenologického přístupu taktéž dostává ke vztahu mezi domem a domovem, který považuje za nejednoznačný. Ačkoliv mé studium domova bylo zaměřeno na konkrétní budovu (ve většině aktuální místo pobytu participantů), v některých výpovědích zaznívá, jak domov přesahuje do města nebo státu. Nebylo mým cílem zkoumat takto široké pojetí domova, nicméně i tyto zmínky ukazují, že se má zjištění přibližují této teorii (Gibas, 2017, str. 244). Že domov, je více než dům ostatně dokazují i Jacobs a Malpas (2013, str. 289) Zároveň je domov ukotvením aktérů ve světě (viz. například výpověď Evy: „*Co je pro mě domov? No všechno.*“). Boccagni a Kusenbach (2020) mají domov za nezpochybnitelně „naše“ místo („*to moje*“, „*moje klidné místo*“), které je spíše procesem než stavem věcí (Boccagni & Kusenbach, 2020, str. 597). Procesuálnost se v mém výzkumu objevovala v kontextech rekonstruování domova (jako například u Filipa) nebo v rámci stěhování. V případě stabilního bydlení některých participantů se odkaz k procesu konstruování domova neobjevoval. Pouze interpretovali rutinu a každodennost, nicméně jí nepřisuzovali aktivní úlohu v budování domova. Přece ale konstituuje toto místo, kde se nemusí znovu a znovu definovat situace, což mé závěry vztahuje například k práci Csaba Szaló (2006), která o normalitě hovoří. Součástí každodenní praxe je také zdomácnování (Samanani & Lenhard, 2019), které aktéři reflektovali opět na příkladu stěhování nebo cestování. U některých se však i v rámci běžných dní objevil důraz na „*to svoje*“, „*udělat si to podle sebe*“ při konstruování domova za pomoci úprav prostoru nebo věcí. Domov pak dále Szaló (2006) váže k jednomu místu a vztahy či vzpomínky zde hrají velkou roli. Minulost v rámci mých dat byla reflektována za pomoci procesu stěhování a vzpomínky se týkaly především rodného domova. Participant

naopak nezmiňovali žádné vzpomínky týkající se přímo aktuálního místa pobytu. Projevovaly se pouze na základě předmětů (jako fotografie, dárky, suvenýry), které obsahovaly upomínku na situace nebo osoby a dřívější domovy. Na základě výzkumu Windsong (2010), jsem se na svá data zpětně zaměřila i optikou vlastnictví budovy a věcí v nich. A přestože aktéři kladli důraz na „*své věci*“, které jsou „*součástí nich*“, nikde jsem nezaznamenala, že by komunikační partneři zakládali svůj vztah k objektům na jejich vlastnictví v právním smyslu slova. Neprojevilo se tak ani rozdíly mezi domovem v osobním vlastnictví a v pronájmu. Musím však, na základě výzkumu, souhlasit s Mallet (2004), která pojem domov popisuje jako „*úložiště složitých, vzájemně propojených a občas protichůdných sociokulturních představ o vztahu lidí k sobě navzájem, zejména k rodině, a k místům, prostorům a věcem*“ (Mallett, 2004, str. 84). Jelikož i mé rozhovory s participanty byly plné zmínek o rodině a vztazích spojených s věcmi a domovem. Ve svém vzorku jsem však nezaznamenala žádné zásadní rozdíly, nebo podobné vzorce v rámci pojetí materiality domova a kategorií jako věk, gender, sociální status nebo situace, jak Mallet (2004) upozorňuje.

Ačkoliv svá zjištění mohu do jisté míry považovat za odpovídající aktuálnímu diskurzu antropologie domova (respektive teoriím, které jsou mi známy), musím připustit také limity výzkumu. Jakožto kvalitativní výzkum si tato práce nemůže dovolit zobecňovat uvedené výsledky na populaci. Má zjištění jsou ukotvená v interpretacích aktérů a skrze ně popisují jejich žitou realitu, nemohu tedy činit závěry například pro Českou republiku. I přes to, že je vzorek participantů poměrně rozmanitý (zasahuje i na území Slovenska), je zde vždy možnost, že další případ by jednotlivé závěry mohl vyvrátit. Nicméně díky použití teoretického vzorkování by se tato pravděpodobnost měla minimálně snížit. Ve výzkumu jsem po celou dobu pracovala na rozšiřování kategorií v datech. V rámci teorií, respektive analyzovaných

rozhovorů, se také objevily zmínky o jiných než materiálních aspektech domova, které jsem sice v této práci taktéž uváděla, nicméně nebylo mým cílem se jimi důkladněji zabývat. Uvědomuji si však provázanost materiality se vztahy, vzpomínkami a dalšími procesy v domově, proto jsem se v celém textu snažila vyhnout redukcionistickému (čistě materialistickému) pohledu na domov tak, aby byla zřejmá jeho komplexnost.

Tento výzkum pro mě byl také v mnohém obohacující. Měla jsem možnost uvědomit si roli jednotlivých předmětů i to, jak se pojetí domova může pro každého jedince lišit. Stejně tak jsem dostávala zpětnou vazbu od participantů, pro které to bylo poprvé, co se na těmito významy (zejména u praktických předmětů) zamýšleli. Zaměření se na materialitu domova ukázalo, jak jsou některé běžné součásti domova málo uvědomované, a to i u jedinců, kteří žijí konzumním stylem života. V případě dalších zkoumání toho tématu by bylo zajímavé rozšířit terén o zahraniční státy, nebo například výzkumný vzorek o specifičtější komunity a osoby (jako například cizince, lidi dlouhodobě žijící v nejrůznějších institucích apod.). Také se ale ukázalo, že pro další studie by bylo neméně zajímavé zaměřit se na vztahy v rámci domova nebo jeho prožívání. Jak se objevilo nejen v definicích domova komunikačních partnerů, vztahy a rodina jsou pro ně velice podstatné. Proto by například fenomenologie mohla být dobrým nástrojem k dalším poznáním.

Závěr

Za pomoci konstruktivistické zakotvené teorie jsem se ve svém výzkumu zaměřila na významy, které jednotliví aktéři připisují domu a věcem v něm. Budova je pro ně v podstatě ohraničení prostoru, tedy i domova, který ji naplňuje. Nelze ji od něj oddělit, protože představuje zmaterializovanou podobu představy domova. Také se promítá do jejich vztahu k němu a jeho prožívání, jelikož, jak se ukazuje, ovlivňuje podmínky pro život. Pokud jim budova po všech stránkách (nebo alespoň jejich podstatné části) vyhovuje, je pravděpodobné, že jejich vztah k domovu bude kvalitnější, možná i pozitivní. Byt nebo dům by podle aktérů měl přinejmenším splňovat základní potřeby – bezpečí, řád, klid, teplo a dostatek životního prostoru. Společně s těmito atributy do celé koncepce vstupuje i okolí budovy, které může mít stejný vliv na prožívání domova a vztah k němu. Velkou roli při konstruování domova v dospělosti má také rodná budova a okolí, jenž (společně s dalšími okolnostmi) nastavují parametry pro budoucí výběr bydlení participantů. Má data ukazují, že pokud je budova, ve které se jedinec narodil nebo vyrůstal, vyhovující, tím spíše participanté při výběru nového domova tíhnou ke stejnému typu bydlení. Ustavování domova probíhá v procesech, do kterých jsou zařazeny i rekonstrukce a opravy budovy, jež byly v rozhovorech zmiňovány. Pokud docházelo u aktérů k práci na úpravě domu či bytu, posiloval se vztah a zodpovědnost k tomuto objektu. Samozřejmě to neznamená, že se vždy kvalitativně zlepšuje, ale napomáhá vytvoření vazby k místu. Mohu tedy říci, že budova má pro komunikační partnery význam ohraničení místa a ukotvení ve světě, zajištění části základních lidských potřeb a je součástí domova i jeho prožívání. Výzkumná zjištění také ukázala, že pocit domova byl v rámci rozhovorů vždy svázán s konkrétním místem, a to i v případě, že se jednalo o město nebo zemi.

Přirozenou součástí domova jsou pro komunikační partnery také hmotné předměty obsažené v rámci budovy. Ty zastávají nejrůznější funkce a jejich kombinace. Na základě výpovědí se ukázalo rozdělení věcí na esenciální a každodenní potřeby. Dále na věci se symbolickou, vztahovou a vzpomínkovou hodnotou. Z výzkumu vyplývá, že první zmíněná oblast hmotných statků tvoří každodennost jedinců a napomáhá rutině v jejich domácnosti, nicméně není příliš uvědomovaná. Komunikační partneři jim tedy nepřikládali velkou váhu pro ně samotné, přestože bez nich by byl jejich život obtížný, a vlastně by si jej ani nedokázali příliš představit, což sami připouští. Stále jsou to ale předměty lehce nahraditelné, a zároveň je jejich existence již součástí normality všedních dní. To vypovídá nejvíce o tzv. jádře věcí (tedy esencialitám), bez kterých se v rámci běžného života aktéři nedokáží obejít (oblečení, hygienické potřeby atp.). Pomyslnou nadstavbu pak tvoří předměty, které mohou například ulehčovat práci v domácnosti. Pro každou osobu jsou tyto dva okruhy (které se také prolínají a doplňují) odlišné, a mohou obsahovat různé předměty v různém množství. Souvisí to celkově s životními podmínkami, sociálním statusem a osobními hodnotami každého jedince. Také je nutno vše zasadit do kontextu, a proto v rámci výzkumu zahrnují i aktuální situaci participantů, jejich stabilitu prostředí a rozpoložení.

Další rozlišená kategorie obsahuje předměty, které mají pro komunikační partnery silnější hodnotu než pouze praktickou funkci. Mohou to být zhmotněné vzpomínky na konkrétní situace, část životního příběhu nebo třeba místo. Další v sobě uchovávají vztah k blízkým osobám (jako i vzpomínky na ně). Jedná se o dary, výrobky nebo třeba pozůstalost, které se stanou součástí domova a konstruují jej skrze hodnotu, kterou jim jedinci na základě vztahu k dané osobě přisuzují. Poslední zmíněnou kategorií jsou symbolické předměty, které spoluutvářejí domov a identitu dané osoby na základě jejich životních hodnot a postojů (jako například věci s křesťanskou

symbolikou, s národními symboly atp.) Souhrnně se dá říci, že význam, který participanti věcem pro konstruování domova přisuzují, spočívá v jejich schopnosti zdomácňovat prostory, zpříjemňovat a ulehčovat bytí, tvořit potřebný řád, tedy i jistotu, rutinu a zejména každodennost. Také plní estetickou funkci, slouží k odpočinku a v rámci volného času. Předměty s posledními dvěma aspekty se u aktérů řadí k nejoblíbenějším. Je to z toho důvodu, že mohou vytvořit kontrast vůči pracovní rutině a poskytují možnost pro potřebný oddech. Jednotlivé předměty v rámci domova neoznačují za jednoznačně pasivní. Nejenže jsou mnohdy základem činností, které jsou jimi konstruované, ale mají také podíl na tvorbě identity jedinců. Věci jsou participanty označovány za jejich součást – „patří ke mně“. Do čehož vstupuje i používání/spotřebovávání těchto věcí, zvyk a obeznámenost s nimi, jenž tyto pocity sounáležitosti umocňují.

Výše zmíněné aspekty věcí jsou aktéry nejvíce zmiňovány a uvědomovány ve spojitosti s průběhem konstruování nebo re-konstruování nového domova. Tyto procesy jsou charakterizovány změnou, narušením rutiny a každodennosti. Z toho důvodu u jedinců dochází k rozvažování o smyslu a funkcích předmětů a o povaze domova. V případě budování nového domova komunikační partneři postupovali od zajištění budovy a esenciálních předmětů postupně až k těm, co plní například pouze estetickou funkci. Věci s větší osobní hodnotou jsou však výjimkou, jelikož jsou postaveny vysoko v žebříčku priorit (společně s věcmi pro volný čas) kvůli své schopnosti symbolizovat nebo uchovávat vzpomínky, vztahy atd. Díky své jedinečnosti jsou proto často upřednostněny nad věcmi s čistě praktickými funkcemi. Tento proces je také individuální a kontextuální, což se v datech projevilo ve vztahu k bezdomovectví, stěhování nebo přesunu do domova seniorů. V průběhu re-konstruování domova je důležitý také proces zvykání si, který mohou známé a podstatné věci urychlovat, stejně tak jako vyhovující budova. Vlastní věci a

řád jsou podstatnými tématy i v případě cestování, jak se v rozhovorech ukázalo. Zvykání si je pak individuální, různě dlouhý a různě obtížný proces a ovlivňují jej další aspekty i mimo domov (například prostory a dispozice města, sousedé, nabídky práce...). Re-konstruování v podstatě spočívá v ukončování a navazování domova za pomoci vztahů, hmotných předmětů, budovy a okolí, nastolení řádu a ustanovení rutiny.

Co se týče definice domova, na základě výzkumu jsem zjistila, že v ní na prvním místě předměty bohužel nefigurují. A ve spontánních definicích nefigurovaly téměř nikdy. Alespoň je domov pojímán – díky budově – jako konkrétní místo, avšak představa takového objektu není příliš ucelená. Mnozí komunikační partneři zdůraznili, že za domov považují budovu, ve které aktuálně bydlí. Definici participantů však tvořili v první řadě vztahy, rodina a pocity, což jsou jedny z aspektů, které udržují domov i v případě, že se změní jeho materiální podoba. S tím jsou spojené také pocity lásky, klidu, pohody a radosti. Méně zdůrazňované charakteristiky pak tvoří pocit bezpečí a jistoty a konečně i věci v budově. V souhrnu je domov definován pouze jeho pozitivními atributy. A pokud je pobyt v něm z materiálního hlediska uspokojivý (jsou zajištěny základní potřeby a naplněna většina očekávání), hmotné předměty z pravidla nejsou každodenně příliš uvědomovány a v definici tak nefigurují. Ale ačkoliv se místy může jevit, že materialita domova není pro jeho chápání tolik významná, na základě celého výzkumu tvrdím opak. Materialita je pro domov neodmyslitelná a od lidské existence ji ani nelze oddělit.

Bibliografie

- Appadurai, A. (1986). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berg, V. (2002). *The Material Culture Reader*. Oxford: Berg.
- Blecha, I. (1998). *Filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Boccagni, P., & Kusenbach, M. (2020). *For a Comparative Sociology of Home: Relationships, Cultures, Structures*. *Current Sociology*, 68(5), 595-606.
- Bourdieu, P. (2010). *Sociální prostor a symbolická moc*. *Cahiers du Cefres*(8), 112-133.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. New York: Oxford.
- Creswell, J. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design*. Thousand Oaks: Sage.
- Dúll, A., Chatfield, S., Martos, T., & Sallay, V. (2019). *Strategies of Dyadic Coping and Self-Regulation in the Family Homes of Chronically Ill Persons*. *Frontiers in Psychology*, 10(403), 1-16.
- Easthope, H. (2004). *A place called home*. *Housing, Theory and Society*, 128-138.
- Gibas, P. (2017). *Domov jako konceptuální rámeček, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova*. *Sociologický časopis*, 53(2), 241-268.
- Glaser, B. G. (2007). *Constructivist Grounded Theory?*. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*. Supplement(19), 93-105.
- Glasner, B., & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick: AldineTransaction.

- Hand, M., Shove, E., & Southerton, D. (2007). *Home extensions in the United Kingdom: space, time, and practice*. *Environment and Planning D*, 25, 668-681.
- Harris, M. (1979). *Cultural Materialism*. New York: Random House. In: Soukup, M. (2015). *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Ground Theory*. London: Sage.
- Charmaz, K. (2012). *The Power and Potential of Grounded Theory*. *Medical Sociology online*, 6(3).
- Jacobs, K., & Malpas, J. (2013). *Material Objects, Identity and the Home: Towards a Relational Housing Research Agenda*. *Housing, Theory and Society*, 30(3), 281-292.
- Kubátová, H. (2009). *Sociologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Lloyd, K. (1985). *Behavioral Anthropology: A Review of Marvin Harris' Cultural Materialism*. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 43(2), 279-287.
- Látalová, R. (2022). *Fenomén tetování ve věznicích ČR*. Olomouc: (diplomová práce).
- Mallett, S. (2004). *Understanding Home: A Critical Review of the Literature*. *The Sociological Review*, 62-89.
- Manzo, L. (2003). *Beyond House and Haven: Toward a Revisioning of Emotional Relationships with Places*. *Journal of Environmental Psychology*(23), 47-61.

- Mildnerová, K., & Raúl, N. (2022). *Antropologie domova*. In: H. Horáková, *Antropologické perspektivy současných světů: trendy, přístupy a výzvy* (stránky 59-88). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Miller, D. (2001). *Home Possessions Material Culture behind Closed Doors*. New York: Oxford.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Morton, C. (2007). *Remembering the House: Memory and Materiality in Northern Botswana*. *Journal of Material Culture*, 12(2), 157-179.
- Nora, P. (2010). *Mezi paměti a historií: problematika míst*. *Cahiers du CEFRES*(10), 40-63.
- Pauknerová, K. (2014). *Co říká dům: možnosti symetrického přístupu k materialitě domova*. *Český lid*, 101(4), 439-458.
- Saar, M., & Palang, H. (2009). *The Dimensions of Place Meanings*. *Living Reviews in Landscape Research*, 3(3), Online. (Dostupné z: <http://lrlr.landscapeonline.de/Articles/lrlr-2009-3/articlese2.html>).
- Samanani, F., & Lenhard, J. (2019). *House and Home*. The Cambridge Encyclopedia of Anthropology.
- Skupnik, J. (2010). *Antropologie příbuzenství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Soukup, M. (2015). *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart.
- Soukup, V. (2005). *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum.
- Sýkorová, D. (2008). *Prostor a věci v kontextu stáří*. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, Vol. 44, No. 2: 401–421.

Szaló, C. (2006). *Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit*. Sociální studia. FSS MU, 145-160.

Šedová, K., & Švaříček, R. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi. Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Praha: Academia (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.).

Windsong, E. A. (2010). *There is no place like home: Complexities in exploring home and place attachment*. The Social Science Journal, 47(1), 205-214.

Seznam obrázků

Obr. č. 1: Zahrada s altánem v domově pro seniory. Staženo z webových stránek domova na žádost participantky Boženy. Zdroj: Domov důchodců sv. Zdislavy Červená voda. (12. 6. 2023) *Letní zahrada 2023*. [citováno 14. 3. 2024] Dostupné z: <http://www.domov-svzdislavy.cz/fotogalerie/domov-a-jeho-okoli/event/0613>

Obr. č. 2: Odkládací stolek s darovanou květinou svíčkou a oblíbenými knihami participantky Kristýny.

Obr. č. 3: Pokojové rostliny participantky Evy, které jí zútulňují obývací pokoj jejího bytu.

Obr. č. 4: Sběrka deskových her participanta Josefa, který s nimi tráví volný čas s přáteli a rodinou.

Obr. č. 5: Postel, která je pro Pavla nejen symbolem odpočinku, ale také jádrem domova.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Scénář rozhovoru

Příloha č. 2: Informovaný souhlas

Příloha č. 3: Poznámky z rozhovoru a terénního deníku Slovensko – ukázka

Příloha č. 4: Ukázka poznámkového aparátu

Příloha č. 5: Znázornění vztahů mezi kódy v programu MaxQda

Příloha č. 1:

Scénář rozhovoru

Co si představíte, řekne-li se domov?

Co podle vás dělá dům/byt domovem?

Podnět: Nezmínil/a jste Váš dům (budovu, byt) ...

Souvisejí s domovem? Jak? Proč?

Co věci ve Vašem domě/bytě – souvisejí s domovem, dělají domov domovem?

Případně: Co znamenají věci pro Váš dům/byt?

Stěhoval/a jste se někdy? Při stěhování člověk opouští starý domov a buduje nový...

Na závěr rozhovoru:

Kdybyste si z domova mohl/a nechat pouze jednu věc (pár věcí), které by to byly? Proč?

Příloha č. 2:

Informovaný souhlas

Název výzkumu: Materialita domova

1. Já, níže podepsaný(á) souhlasím s mou účastí ve výzkumu. Je mi více než 18 let.
2. Byl(a) jsem podrobně informován(a) o cíli výzkumu, o postupech, a o tom, co se ode mě očekává.
3. Porozuměl(a) jsem tomu, že svou spoluprací na výzkumu mohu kdykoliv přerušit či od výzkumu zcela odstoupit. Moje účast je dobrovolná.
4. Tazatelem a zpracovatelem výzkumných dat je zaručena ochrana důvěrnosti a anonymity mých osobních dat v souladu s platnými zákony ČR a Nařízením Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679.
5. Souhlasím s tím, že sdělené informace mohou být poskytnuty v rámci publikace výsledků výzkumu třetím stranám pouze pro účely naplnění studijních povinností a pro potřeby návazných výzkumných aktivit, a to bez jakýchkoliv identifikačních údajů (tedy pouze jako anonymní data).

Podpis respondenta:

Dále SOUHLASÍM / NESOUHLASÍM s audio nahrávkou rozhovoru, která bude využita čistě pro výzkumné účely zpracovatele výzkumu.

V....., dne

Podpis respondenta:

Podpis tazatele:

Příloha č. 3:

10.10. 2023, Rozhovor č. 2:

- Obec prosperuje a spojuje se tu majorita s minoritou, je tu obchod a služby. Občani zde vycházejí.
- Běžný den: ráno jde do práce, kde se zaučuje, po práci jde domů a vaří pro oba s manželem (oběd a večeři)
- V práci se bude starat o děti, doprovázet je, pomáhat jim s výukou a docházkou. Také mají na starost komunitní skupinu žen a dětí. S ženami řeší péči o novorozence, zkrášlovací kurzy, kosmetiku a redukci hmotnosti.
- Pracovala 2 roky jako cukrářka v Irsku, kam cestovala společně s manželem, který tam má rodinu. Rodina jim pomáhala v začátku a sehnala jim práci pro ni cukrářku a pro něj pekaře.
- Vrátili se na Slovensko kvůli svatbě. Má tu rodinu, která jí chyběla, a proto nechtěla zůstat v Irsku. Domov je pro ni na Slovensku a je spojen převážně s rodinnou.
- Manžel je zatím nezaměstnaný, ale hledá si práci.
- V domácnosti se manžel moc nezapojuje – spíše menší úkoly. Prosí ho maximálně poprosí o škrábání brambor a zapnutí pračky. Pokud by po něm chtěla více činností, tak asi neudělá vše.
- Generační rozdíl: její otec většinou vařil, dokud neonemocněl – hodnotí, že pochází z generace mužů, kteří se o sebe dokáží postarat (staral se i o ni se sestrou, když matka byla v nemocnici – vařil, uklízel)
- Děti plánují, ale zatím je mít nemohou – až je budou mít, tak na rodičovskou půjde ona a manžel půjde do práce, ideálně do 3 let dítěte (záleží dle práce, pokud by ji měla v místě bydliště, tak by se vrátila do práce)

Věří, že manžel by se i víc zapojoval do chodu domácnosti, že by byl ochotný, a kdyby byl v dobré práci a vyzvedával by dítě ze školky

TD:

Po cestě zpět jsme se zastavily ještě u 4 osob. Jeden muž nám sděloval, že jeho rodina žije v Česku v Dobromilicích a Němčicích. Dvě ženy se nás hodně vyptávaly, odkud jsme, a co děláme pořád v osadě. Hodně se zajímaly o naši školu, a že jejich muži jezdí na práci do Česka. Nadávaly také na Ukrajince, kteří jim berou práci a dávky. Poslední ženu jsme potkaly těsně nad vesnicí. Taky si nás už dříve všimla a ptala se nás, co děláme v osadě. Myslela si, že školíme ty nové pracovnice. Ptala se nás na školu a rozpovídala se o situaci v Česku a na Slovensku: prý jsou na Slovensku větší rasisti. Zároveň si lidé v Česku více vydělají.

Příloha č. 5:

Znázornění vztahů mezi kódy v programu MaxQda

